

LEKTSIYA **BİRINSHI JÁRDEM KÓRSETİWDİN ULIWMA TÁREPLERİ**

Reje.

- 1) Birinshi járdem kórsetiw quralları.
- 2) Jaraqatlanıwlar tuwralı hám birinshi meditsinalıq járdem kórsetiwdiń ulıwma qaǵıydaları.
- 3) Júrekti jasalma massaj qılıw hám jasalma dem beriw.

Jaraqatlanıwlar tuwralı hám birinshi meditsinalıq járdem kórsetiwdiń ulıwma qaǵıydaları.

Jaraqatlanǵanlarǵa birinshi járdem kórsetiwden aldın tómendegi jumıslardı orınlaw kerek: birinshi jaraqatlanıw sebeplerin joǵaltıw (máseken, jaraqatlanıwshını gazlar, záhárler tolǵan xanadan alıp shıǵıw); elektr sımın alıw (elektr tokı urǵanında; jaraqatlanıwshınıń ahwalın jamanlastıratuǵın bárshe nárselerdi joǵaltıw (jaraqatlanıwshınıń ústindegi júkti, diywal bóleklerin alıw, úy yamasa janıp atırǵan jerden alıp shıǵıw); jaraqatlanıwshınıń ulıwma ahwalın anıqlaw hám birinshi náwbette adamnıń ómiri hám salamatlıǵına eń kóp qáwip tuwǵızıp atırǵan nárseni joǵaltıw (máseken, arteriyalar kesilgeninde qannıń aǵıwın toqtatıw, dem alıwı toqtap qalǵan hám júrek funkciyası buzılǵan bolsa, jasalma dem aldırıwdı yamasa júrekti uwqalawdı baslaw hám t.b; eger nawqasqa qáwip tuwılmaytuǵın bolsa, birinshi meditsinalıq járdem kórsetiwde onı qozǵaltıw; ol esinen tanǵanında taslap ketpew kerek; oǵan birinshi járdem kórsetiw ushın jaraqatlaǵan adamnıń kiyimin sheshiwde yamasa jaralaǵan jerindegi kiyimdi qırqıwda júdá abaylı bolıw zárúr; jaraqatlaǵan adamdı abaylaw oǵan birinshi járdem kórsetiw ushın jaraqatlaǵan adamnıń kiyimin sheshiwde onı abaylaw, ol arteriyadan aǵatuǵın qan aqshıl qızıl reńli bolıp, kúshli bolıp qan basım astında toqtawsız atılıp aǵıp turadı.

Arteriyadan qan aqqanda, úlken arteriyalar jaraqatlaǵanda tezlik penen járdem kórsetiw zárúr.

Birinshi náwbette tamırdı barmaqlar menen qattı basıp, súyekke tiygiziw kerek.

Baylap qoyıwda tómendegi jumıslardı orınlaw kerek. Ol terige bir neshe qabat etip taqlaǵan kishkene qol oramalıw qoyıw; ol baylap qoyılǵan jerdi qan toқтаǵanında tartıw; ol baylam astına qolın 24 saat dep bolsaplaǵanda onıń qashan qoyıwlaǵanlıǵı anıq jazılǵan (máseken, 05 saat 35 min.) qaǵaz qoyıw qan aqqanda arteriyalardıń hám dize búgiwinen shıǵıp 116 qoyılatuǵın jerleri: 1-tirsekke tiyisli; 2-nurlı; 3-jelkege tiyisli; 4-omıraw-astı; 5-onı uyqıǵa tiyisli; 6-kókerek; 7-shekege tiyisli; 8-shep uyqıǵa tiyisli; 9-birinshi qol astındaǵı; 10-onı sanǵa tiyisli; 11-shep sanǵa tiyisli; 12-arqa úlken sanǵa tiyisli; 13-ayaq barmaqları ayaq (a) hám qollardan (b) qan aqqanda jgut qoyıw venadan aǵatuǵın qan qızıl reńli bóladi, jaradan atılıp shıǵadı, kapillyardan qan azıraq muǵdarda ásten shıǵadı.

Vena hám kapillyar qan aǵıwın toqtatıwda basıp turatuǵın baylamar teriyalardıń azayıwınıń ózi jeterli.

Jaraqat átirapındaǵı terige yod súrtiledi, sterillegen bint bólegi yamasa taza jip-gezleme qoyıladı hám bint penen bekkem etip baylanadı.

Qarınnıń ústki bólimi hám boslıǵınıń ishi jaraqatlaǵanında nawqas posanitariya zamberine shalqasına jatqızıladı, dizeleri biraz búgiledi.

Jaraqattıń pútin betine úlken bint (taza adyal, súlgi) jabıw kerek hám jaranı bint penen jaqsılap baylap qoyıw kerek.

Jaraqatlaǵan adamǵa suw beriw hám jaranı suw menen juwıwǵa bolmaydı. Kókirek quwıslıǵında ókpe, júrek ómir ushın qáwipli dárejede jaraqatlaǵan bolıwı múmkin.

Teri átirapındaǵı jaraqatqa yod súrtilgenen keyin onıń ishine hawa kirmewi ushın tıǵız jabısıp turatuǵın baylam qoyıladı.

Bunıń ushın jaraqattıń ústine hawa ótkizbeytuǵın material qoyıp, üstinen 3-4 sterillegen oramal yamasa bint hám paxta qoyıladı. Sonnan keyin jaraqat bint penen qattı baylap qoyıladı.

Eger jaraqatlaǵan adamnıń kózine qandayda bir ótkir nárese tiyip jaraqatlaǵan bolsa, onda bintli tigin qoyıp tezlik penen emlewxanaǵa jiberiw kerek. Kózge shóp túskende onı qol menen tazalawǵa bolmaydı.

Buwinlarǵa ziyan jetiwi isiw payda boladı. Teri kógeredi, awırıw payda boladı. Bunday halatta nawqas háreketlenbewi kerek jaraqatqa muz qoyıladı.

Adamdı ıssılıq, ximiyalıq yamasa elektr dereklerin bir jerin kúydirip alsa jaraqatlaǵan jerdi kaliy permanganat eritpesi yamasa ishimlik sodanıń 2% li eritpesi menen suwlaw kerek. 2 hám 3 dárejeli kúygende teriniń kúygen kaliy permanganat eritpesi súrtiledi, qurǵaq sterillegen baylam qoyıladı hám tezlik penen emlewxanaǵa jiberiledi.

Ximiyalıq tárepten kúygende deneniń kúygen bólimin suw menen keminde 20 minut juwıw kerek. Sonnan keyin sodanıń 2% li eritpesi yamasa borat sirke kislotaların 1% li eritpesi menen qollaǵan suwlı baylam qoyıladı.

Pestisidler menen záhárlengende, jábirleniwshini pestisid sewilgen daladan ashıq hawaǵa alıp shıǵıw kerek hám terige túsken bolsa, onda terini suw menen juwıp yamasa sipirit taslaw kerek.

Eger pestisid organizmge asqazan-ishek jolınan ótken bolsa, jábirleniwshige bir neshe stakan suw yamasa kaliy permanganattıń aspan kók eritpesi ishkiwiledi hám awzına barmaǵın tıǵıp qaytaradı (2-3 márte).

Keyin 2-3 qasıq aktivlengen kómir menen yarım stakan suw, soń súrgi (20 g taxır duzdıń 0,5 stakan eriwdegi eritpesi) ishıreledi.

Demalıw páseleskende novshadil spirti iyiskeledi, dem alıw tóxtağanında jasalma dem beriledi.

Shań hám zaharli gazler tásirini nátiyjesinde zaharleniw adamğa iyis seziw hám xisetiw organların qózǵatadı, sondayaq, ulıwma halsızlanıw payda bóladi.

Zaharleniwdi eń birinshi belgilerinen basırnıǵıw, kewil aynıwı, basda awırılıq hám qulaqta shawqım payda bolıwı, bas aylanıwı hám júrek urıwı tezlesedi.

Zaharlengen adamnıń zaharlengen ortalıqta bolıwınıń dawam etiwı onı jane ham halsızlantıradı, uyqıǵa tartadı, dem alıwı qıyın boladı, tamır tartıwı payda boladı hám dem alıw orayın ólim halatına keledi. Jábirleniwshide zaharleniw belgileri payda bolıwı menen onı taza hawaǵa alıp shıǵıw, suwıq kompressni basına qoyıw hám novshadil spirtini iyiskeletiw kerek. Júzeki tınısh dem alıwda yamasa ol toqtaǵanda jasalma dem aldırıladı. Záhárlengende birinshi náwbette dem alıw jolı, teri, asqazan-ishek traktı arqalı záhárlı zatlardıń ótiwi toqtatıladı. Ol terige túsiwi menen suwda juwıp taslanadı. Eger záhár asqazan-ishek traktı arqalı organizmge ótse, bir neshe stakan jıllı suw yamasa kúshsiz kaliy permanganat aralaspası ishkiwiledi, yaǵnıy kewil aynıwın toqtatıw ushın. Onnan keyin yarım stakan suwdı eki-úsh qasıq aktivlestirilgen kómir menen ishkiwiledi. Qusıtıw ushın jıllı suw yamasa kúydirilgen magneziy eritpesi beriledi hám jábirleniwshiniń asqazan atırıp wqalanadı, soń jábirleniwshige pispegen máyek beriledi. GXSG hám rxw fosfidi menen záhárlengende sút beriwge bolmaydı. Jábirleniwshige ishti jumsartatıwın duz glauber yamasa angliyskiy) beriw múmkin, záhárdıń kúshin jánede asırtıp jiberiw ushın zigir may (kanakunjut mayı hám sogan uqsasların) bermew kerek. Jábirleniwshiniń júregi awır jaǵdaylarda oǵan efirli valerian tamshısı beriledi.

JARAQATLANǵANDA BİRINSHI JÁRDEM KÓRSETIW

Jaraqatlanganda birinshi járdem kórsetiw tiykarınan qan aǵıwı waqtınsha toqtatıw (baylam, jgut) hám infeksiya túsiwiniń aldın alıw shólkemlestiriledi.

Jaraqatqa baylam qóyıwdan aldın deneniń sol bólimindegi kiyim yamasa ayaq kiyim ástelik penen sheshiw kerek. Waqtınshalıq qan toqtatıwdan soń transport immobilizatsiyası tiyisli orında orınlanıwı hám nawqas emlew orınlarına jatqarıladı.

Shipaker kelgenshe beriletugin járdemmi meditsina meribiykesi jaraqat júz bergen jerde tuwrı kórsete biliwi kerek. Keyin nawqasqa **qoqsolga** qarsı **zardob** jiberiw, onı qanıgelestirilgen emlew orınına jiberiw kerek.

Jaraqat ústi tazalaw hám birlemshi shoq salıw.

Emlewdiń bul túrin kishigrek ústki jaraqatları bolǵan nawqaslarda yamasa dógerekleri tegis, pataslanbaǵan hám ishte jaylasqan tóqımalar ham kóplew jaraqatlaǵan kesilgen jaraqatlarda orınlanadı. Jaraqat dógeregı shash yamasa júnnen tazalanadı, teri spirt penen tazalanadı yod eritpesi súrtiledi.

Jaraqatqa birlemshi xirurgiyalıq islew beriw.

bunda jaraqat shetleri, diywalları hám tubinsaw tóqımalarına shekem kesiw, onı aseptik jaraqatqa aylantırıw prinsipi jatadı. Jaraqat awırıwsızlantırıladı, tazalanadı, qan aǵıwı úzil-kesil toqtatıladı. Ishki tarepinen **ketgut** chok salıw hám terini jipek penen **choklaw** járdeminde jaraqat shetleri bir-birine jaqınlastırıladı. Jaraqat shetelerine antibiotiklar qoyıladı.

Júz, til, qol bólimi jaraqatlanganda, yaǵnıy qan taminati jaqsı bolǵan jerlerde jaraqat halatları minimal dárejede kesilip, **choklar** salınadı hám zárúrlık bolǵanda immobilizatsiya qılınadı. Jaraqatı birlemshi xirurgik tazalawdan soń normal pitip atırǵan **choklar** 7-8 kúniinde alınadı.

Birinshi járdem kórsetiw quralları: házirgi traktorlar, qıyın awıl xojalıǵı mashinaları hám avtomobillerin kárxana tarepinen dári-darmaqlar toplamı bar meditsina aptechkası menen támiynlew zárúr. Aptechkada tómendegiler bolıwı kerek:

1. ishimlik soda - 200 g; rezina arqan -1 dana;
2. alidol-30 tabletka; yod eritpesi-bir flakon.
3. borat kislotası-60 g; jeke paket-3 dana;
4. leykoplastir-(1 x 15 Sm) 5 dana; hám kók dari-50 g;
5. bint-10 dana; novshadil spirti - 20 g;
6. paxta-100 g; shinalar-komplekt

Aptechkadaǵı meditsinalıq preparatlar tómendegi maqsetlerde jumsaladı:

Ishimlik-soda-kislotası kúydirgende (silti hám kislotalar menen islewde) kózdi juwıw hám awızdı shayıw maqsetinde ishimlik sodanıń 2-4 % li eritpesin tayarlaw ushın;

ol-validol-nerv sistemasın tınıshlandırıw hám júrek dógeregindegi awırıwları joǵaltıw ushın;

ol-borat kislotası silti tásirinde kuygende kózdi juwıw hám awızdı 115 shayıw maqsetinde 2-4 % li eritpesi tayarlanadı;

ol-vazelin-1 dárejeli kúyiwde, tiralǵanda, teri jaraqatlaǵanda, terige súrtiw ushın;

ol-rezina baylam-qan ketiwdi toqtatıw ushın;

ol-jeke paketler, bintler, paxta-jaraqatlaǵanda baylap qoyıw ushın;

ol-novshadil spirti-esinen tanǵanında iyiskeletiw ushın;

ol-yod nastoykasi-jaranıń dógeregine teridegi qırshılǵan, tiralǵan jerlerge surtiw ushın.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. G.E.Góipov Miynetti qorǵaw. T., "Miynet" 2000y

2. O.Qudratov, T.Ġaniev Ómir hareket qawipsizligi T., "Miyet" 2004
3. Yu.Dodoboev, M.Hamidov. awıl xojalıǵı islep shıǵarıwda miynetti qorǵaw.T., "Miyet" 2000y
4. G.İ.Belyakov Oxrana truda .M., "Agropromizdat" 1990.

Birlemshi kórikti ótkiziw qaǵydaları hám tártibi.

Reje:

1. Meditsinalıq járdemniń basqışları
2. Aseptika hám antiseptika haqqında túsiniń.
3. Jaraqatlar hám olarda BMJ.

Ekinshi qaǵyda: birlemshi kózden keshiriwdi ótkiziw. Aldın jábirleniwshi esinde ekenligin anıqlań. Onnan: "Sizge járdem kerekpe?" -depsorań. Eger juwap bolmasa, onıń trapetsiya tarizli muskulini sıǵıp kóriń (3-2-súwret). Onı túrtipeń hám qıymıdatpań. Sırtqı tásirlerge juwap bermey atırǵan adam talıp qalǵan bolıwı múmkin. Bul jaǵday ómir ushın qáwipli. Adam talıp ózin joǵaltqanda, tiliniń muskuli bosaydı hám nátiyjede til ishine túsip ketiwi hám dem alıw jolınıń tosılıwı júz beriwı hám, demek, demalıwı toqtawı hám keyin júrektiń urıwı toqtawı múmkin.

3-2 súwret. Jábirleniwshi kúshinen ketpegenligin anıqlaw maqsetinde oǵan: «Sizge járdem kerekpe?»-depsoraw beriń. Eger juwap bolmasa, onıń trapetsiya tarizli muskulni sıǵıp kóriń.

3-3 A súwret. Jábirleniwshini qozǵaltpay turıp tiri ekenligin anıqlań.

3-3 B súwret. Jábirleniwshiniń demi hám tamır urıwı sezilmegen yamasa onıń aldınǵı jaǵdayında tiri ekenligin anıqlaw múmkinshiligi bolmasa onı shalqaytıp jatqızıń.

3-4-súwret. Eger bas hám moyınıń jaraqatlaǵanına gúman bolmasa, dem alıw jollarınıń ótkiziwshenligin támiynlew ushın jábirleniwshiniń basın artqı tárepke qaratıp jatqarıń hám iyegin kóteriń.

3-5-súwret. Dem alıwın anıqlaw ushın 5-sekund dawamında kóriw, esitiw hám seziw arqalı baqlap bariń.

Birlemshi kózden keshiriw waqtında jábirleniwshiniń dem alıw jolınıń jaqsılıǵı, dem alıw hám tamırınıń urıp turǵanlıǵın yamasa urmay tulǵanlıǵın anıqlań.

♦Birinshi basqış: dem jolı.

♦Ekinshi basqış:dem alıw.

♦Ushınshi basqış:tamır urıwı.

Jábirleniwshini qozǵaltasan turıp tiri ekenligin anıqlań (3-3 A-súwret). Jábirleniwshiniń demi hám tamır urıwı sezilmegen jaǵdayda, onı arqası menen jatqarıw múmkin. Bunda onıń basın omırtqa baǵanası menen iláji barınsha bir tártip etip uslap, háreketlendiriw kerek (3-3 B-súwret).

Birinshi basqış: dem alıw jollarınıń ótkiziwshenligin támiynlew.

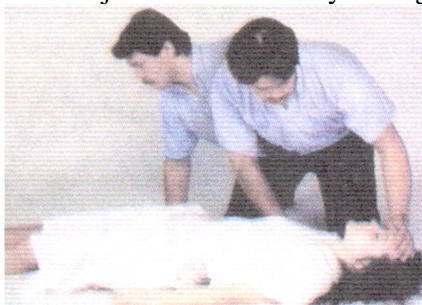
Jábirleniwshiniń dem alıw jollarınıń ashıq ekenligine isenim qabil etiń. Awız hám murınnan baslap ókpege shekem bargan hawa ótiw jolları dem alıw jolı esaplanadı. Sóylew hám baqırıw qábitine iye bolǵan hár qanday adam ushın joǵaltpaǵan hám dem alıw jolları ashıq boladı.

Eger jábirleniwshi kúshsiz bolsa, onıń dem alıw jollarınıń ótkiziwshenligine isenim qabil etiw kerek. Buniń ushın onıń basın arqa tárepine qaratıń hám iyegin **fariń** (3-4-súwret).

Bunda til dem alıw tamaǵınıń arqa bólimin berkitpeydi, ókpege hawa óte beredi. Eger jábirleniwshiniń moyın bólimi jaraqatlaǵan dep gúmanlansańız, dem alıw jolların ashıw ushın basqasha usıl qollanıń. Bul usıl "basın artqı tárepke qaratpastan tómegi jaǵın aldına siljitiw" dep ataladı. Bul usıl menen siz 4-bapta tanısasız. Eger jábirleniwshiniń dem alıw jollarına basqa bólekler kirip qalǵan bolsa, siz aldın olardı alıp taslawıńız kerek. 4-bapta dem alıw jolları jabıq bolǵanında birinshi járdem kórsetiw bayan etilgen.

3-6-súwret. Tamırdıń urıwın anıqlaw ushın, siz jábirleniwshiniń moyındaǵı sizgi jaqın turǵan tárepindegi uyqı arteriyasını uslap kóriń.

3-7-súwret. Ulıwma gúzetiw ótkizgen halda, jábirleniwshide kúshli qan ketiwi bar joqlıǵın anıqlań.

3-8-súwret. Jábirleniwshi bala haqqında ata-anası yamasa dógerektegi adamlar qosımsha maǵlıwmat beriwi múmkin.

Ekınshi basqısh: dem alıwdı tekseriw.

Keyingi basqısh dem alıp atırǵanlıǵın tekseriwden ibarat. Eger jábirleniwshi esinen tańǵan bolsa, onda dem alıw belgileri barlıǵına itibar beriwi kerek. Dem alganda kókirek kóterilip, túsip turıwı zárur. Adam haqıyqatında da dem alıp atırǵanına isenim qabil etiw ushın onıń demin esitiw hám seziw kerek. Buniń ushın betińizdi jábirleniwshiniń awzı hám murına jaqınlastırın hám dem shıǵarıwdaǵı hawanı esitiwge hám seziwge háreket etiń. Bir waqıttıń ózinde kókirek quwıslıǵınıń kóterilip túsiwin gúzetiń. Bunu 5 sekund dawamında isleń (3-5-súwret).

Eger jábirleniwshi dem almay atırǵan bolsa, siz awızdan hawa ótkiziw jolı menen oǵan járdem beriwińiz kerek. Murın tesiklerin bastırıp, eki ret tolıq hawanı úpleń. Keyin bir márteden úplew ótkiziń. Bunday emlew ókpege jasalma hawa jiberiw (ventilyatsiyası) delinedi. Bul haqqında 5-bapta bilip alasız.

Úshinshi basqısh: tamır urıwınıń bar-joqlıǵın tekseriw.

Jábirleniwshini birlenshi kózden ótkeriwdiń aqırǵı basqıshı tamırdıń urıwın tekseriw. Bunda tamır urıwı anıqlanadı hám kúshli qan ketiw hám de esinen ketiwdiń belgileri qıdırıladı.

Adam dem alıp atırǵan bolsa, onıń júreǵi qısqaradı, demek, bul-tamır urıwı bar, degen sóz. Eger adam dem almay atırǵan bolsa, siz onıń tamırınıń urıwın tekserip kóriwińiz zárur. Buniń ushın siz jábirleniwshiniń moyındaǵı sizge jaqın turǵan tárepindegi uyqı arteriyasını uslap kóriń (3-6-súwret). Kegirdek alması (qas tamaq) nitopiń hám barmaqların moyınıń shetindegi shuqırshaǵa súriń. Ásten yamasa kúshsiz tamır urıwın anıqlaw qıyın boladı. Tamır urıwı sezilmese, bul háreketi qaytadan isleń. Anıq, noqattı taptım, dep oylansańız tamırdıń urıwın 10 sekund dawamında sezip turiń.

Eger jábirleniwshide tamır urıwı sezilmese, kókirekti basıw jolı menen ókpeni jasalma ventilyatsiyalaw kerek. Bul emlew júrek-ókpe funksiyasını tiklew (ranematsiyası) delinedi. Bul haqqında 6-bapta tanısasız.

Bul basqısh kúshli qan ketiwdi anıqlaydı (3-7-súwret). Ol ilaji barınsha tezirek toqtatılıwı kerek. Bul ham 7-bapta bilip alasız. Ayrıw waqıtları jabirleniwshi ishki qan ketiwi payda bolıwı múmkin. Sırtqı hám ishki qan ketiwler esten ketiw jaǵdayına óltiw menen qáwiplidir. Qan kóp aqqanda payda bolıw esten ketiw jiddiy mashqaladır. Bunda adamnıń terisi aǵaradı hám suwıydı. Bunday jaǵdayda qanday jerde kórsetiwdi 7-bapta bilip alasız.

Esinen ketken adamnıń demi hám tamır urıwın belgilemekshi bolsańız, onı arqası menen jatqızbań. Dem jolı ashıq, bolıwı ushın onı janbaslatıp jatqarıw kerek. Bunu tikleniw jaǵdayı deyiledi. Bunda tildiń jaǵdayı jabirleniwshiniń dem alıw joların bekitpeydi. Bunnan tısqarı, bul jaǵdayda qusıwdaǵı massa, ajralma hám qan dem jolın tospastan awız boslıǵın ananıq shıǵıwı múmkin. Bul haqqında 4-bapta keńirek jazılǵan.

Kesellik belgileri hám simtomları.

Jabirleniwshini birlenshi hám eklemshili kózden keshiriwde alıńǵan jaraqat yamasa kesellik nátiyjesindegi belgiler anıqlanadı. "Belgileri hám alamatları" ataması qollanbanıń basınan aqırına shekem qollanıladı hám ol jaraqat yamasa kesellik bar-joqlıǵı haqqında guwalıq ber alıwshı beriushi detallar bolıp esaplanadı.

Belgiler hám alamatlar jabjerleniwshiniń hátti-hareketi, sırtqı kórinisi, nalıwı, yaǵnıy ol sizge málim qılıwshı subektiv sezgisi, sondayaq, kóriw, seziw hám esitip anıqlanıwı múmkin bolǵan hám jarqat yamasa kesellik haqqında gualıq berwshi obektivti óz ishine aladı. Olar jabirleniwshige mashqalalar ın anıqlawıńızda sizge járdem beredi.

Uchinshi basqısh: tez járdem shaqırıw.

"03" telefonına qońıraw qılıp, tez járdem shaqırıń. Siz jabjerleniwshige járdem berip atırǵan waqtıńızda, ilaji barınsha, bir adamdı qońıraw qılıwǵa jiberiń (2-bopqa qarań).

Tórtinshi basqısh: eklemshi kózden keshiriwdi amelge asırıw.

Tez járdem shaqırǵannan soń jabjerleniwshiniń ómirine úken qawıp joqlıǵına isenim bolǵannan keyin járdem toqtatıp, eklemshi kózden keshiriwdi amelge asırıw múmkin. Ekilemshi kózden keshiriwde jabirleniwshige hárturli mashqalalar barlıǵı málim boladı hám Olar birinshi járdem kórsrtiw kerekligin aytadı. Jabjerleniwshi hám dógerektegiler menen júzbergen hadiyse haqqında jane sawbetlesiń. Jábjirleniwshi jas bala bolsa, onıń soljerdegi ata-anası yamasa Olar bólmasa, úlkenlerge múrajat qılıń (3-8-suwret). Sonnan keyin jabjerleniwshiniń tiri ekenin biliń hám onı ulıwma tekseriwden ótkeriń.

Tirshilik belgilerine tamir urıwı tegislikte (chastotasi), dem alıw tegislikte hám esinen tanıw darejesi kiredi. Eklemshi kózden keshiriwdiń zárúrligi connan ibarat, bunda jabjerleniwshiniń omirige qawıp salmaytuǵın mashqalalar tabılsa-da, biraq olardı itibarsız hám birinshi járdemsiz qaldırılса, awır jaǵdaylarǵa alıp keliwi múmkin .

Ekilemshi kózden keshiriwden soń tez járdem kelgege shekem onıń tirshilik belgilerin kúzetiwdi dawam ettiriń. Adamnıń awhalı áste-ásten jamanlasıwı múmkin hám tosattan ómir ushın awır qawıp (máselen, dem alıw yamasa júrektiń toqtawı) payda bolıwı múmkin. Erkin bolıwda hám maksimal dárejede qolay jaǵdayda turiwda jábrleniwshige járdem beriń.

8-bapta eklemshi kózden keshiriw tartibiniń kenirek bayanı keltirilgen bolıp, kurstı ótiw waqtında siz eklemshi kózden keshiriwde anıqlanǵan mashqalalarda birinshi járdem qanda ótkeriliwin bilip alasız.

BİRINSHI JÁRDEM KÓRSETIW QAǴIYDALARI

Siz jerde hareketisiz halada jatırǵan adamǵa dush kelip qaldıńız. Qawıp joqlıǵına isenim payda etiw ushın sol jerdi kózden keshiriń hám ne bolǵanlıǵın anıqlań. Eger hadiyse júz bergen jerde qawıp bolmasa, aldınǵı birlemshi kózden keshiriwge kirisiń.

Jábjerleniwshi esin joǵaltpaǵanlıǵın anıqlań.

♦ «Sizge járdem kerekpe?» - dep kóterińki dawısta sorań.

♦ Shapalaq shalıp kóriń.

♦ Ol sezbeşe, trapetsiya sıman muskollını sıǵıp kóriń.

Eger jábirlengen adam sırtqı tasirlarin sezbeşe:

♦ Onda qan aqpay jatırǵanlıǵı hám lán jaǵdayda emesligini tekseriń hám tiyisli járdem kórsatiń.

Kúshli qan ketiw bolmasa:

♦ Jabirlenishini tikleniw jaǵdayında jatqariń.

♦ Eklemshi kózden keshiriwdi ótkeriwge kirisiń.

Eger jabirleniwshi sezmbiy atırǵan bolsa:

♦ Onı, áste-ásten arqası menen jatqariń.

Ol demalıw jolların ashıń, basın arqa tarepke imiytirip hám iyektiń kómekey moyında jaraqat barlıǵına gúman bolsa, tómengi jaǵını aldında súriń (9-bopqa qarań).

Demniń bar-joqlıǵın tekseriń.

Buniń ushın 5 sekund dawamında kóriw, esitiw hám iyis seziw nazaratıdan paydalanıń.

Eger jabirleniwshi dem almay jatırǵan bolsa:

♦ Okpesiniń jasalma ventilyatsiyasın ótkeriwdi baslań.

Vrach hám provizorlarǵa zárúrlik tuwılǵanda joqarı tájiriybeli BTY ti kórsete biliwi kerek. Sonnan kelip shıǵıp BTY pániniń tiykarǵı wazıypası studentlerge tájiriybeli BTY kórsetiwin, teoriyalıq hám ámeliy táreplerin úyretiwden ibarat.

BTY kórsetiwde bir neshe basqısh parıqlanadı:

Vrach hám provizorlarǵa zárúrlik tuwılǵanda joqarı tájiriybeli BTY ti kórsete biliwi kerek. Sonnan kelip shıǵıp BTY pániniń tiykarǵı wazıypası studentlerge tájiriybeli BTY kórsetiwin, teoriyalıq hám ámeliy táreplerin úyretiwden ibarat.

BTY kórsetiwde bir neshe basqısh parıqlanadı:

1) Tájiriybesiz meditsinalıq járdem-bul hárqanday shaxslar tárepinen ámelge asırılıwı múmkin (shókken adamdı qutqariw, jaylardıń astında qalǵan adamdı topiraqtan alıp shıǵıw hám t. b.).

2) Vrachqa shekem bolǵan BTY-bul tiykarınan orta meditsinalıq xızmetkerler yamasa provizorla tárepinen ámelge asırıladı (jasalma dem aldırıw, júrekti massaj qılıw, qan aǵıwın waqtınshalıq toqtatıw hám t.b.) Nawqastı emlew xanaǵa jiberiw ham sol basqıshqa kiredi.

3) Tajiriybeli shipakerlik járdemi-bul shipakerler tárepinen ámelge asırladı.

Aseptika hám antiseptika.

Antiseptika-nawqas denesine túsken mikroblardı joq etiwge qaratılğan shara-ilajlar qolanbası. Antiseptika usılları tómendegiler:

Mexanik usıl-jaraqatlangan toqımanı túrli pataslıqlardan tazalaw, birlenshi operatsiya qayta isewi, ólgen toqımanı alıp taslaw, shayıw hám t.b.

Fizikalıq usıl-jaraqatlangan toqımadan irińdi shıǵarıp jiberiw ushın tampon, drenaj, trubka, kvarts ultrabinafsha lampalar hám t.b. dan paydalanıw.

Biologiyalıq usıl-organizmdi mikroblarǵa qarsı lıǵın asırıw ushın immun **zardoblar** (passiv emlew ushın), fermentlar (tripsin, xemotripsin, xemopasin, rebonwkleazalar), antibiotiklar hám vaksiyalardan (aktiv emlew ushın) paydalanıw kiredi. Házirgi waqıtta mikroblarǵa qarsı ushın penitsillinlar, tetratsiklinlar, aminoglikozidlar hám makrolidlar qatarına kiriwshi antibiotiklardan keń paydalanıladı. Bular mikroblardı ósiw hám rawajlanıwın toqtatıp qoyıwı (bakteriostatik tasir) yamasa olardı óltiriwi múmkin (bakteritsid tasir). Fermentlar bolsa nekrolitik tasir kórsetip, irińli jaralardı hám boshlıqlardı tazalanıwına járdem beredi.

Irińli keselliklerdi emlewde kobinese **stafilakokka** qarsı anatoksin yamasa **γ-globullından** paydalanıladı.

Ximiyalıq antiseptika- mikroblarǵa qarsı gúresiw ushın túrli Ximiyalıq zatlardan paydalanıladı.

1.Galogenlar toparı: xlorlı birikpeler (xlorlı **oxak**, xloramin B) hám yod saqlawshı birikpeler-yodtıń 5 % li spirtli eritpesi, **Ligol** eritpesi (yod yamasa kaliy yodtlı suwlı yamasa spirtli eritpesi), **yodanat** (yodni sul lfat penen kompleks birikpesiniń suwlı eritpesi) kiredi. Birikpeler-yodtıń 5 % li spirtli eritpesi, **Lyolgol** eritpesi (yod yamasa kaliy yodtı suwlı yamasa spirtli eritpesi), yodanat (yodlı sulfat penen kompleks birikpesiniń suwlı eritpesi) kiredi.

2.Oksidlewshiler: organik zatlar járdeminde aktiv kislorodtı ajratıp mikrob kletkasında oksidleniw-qaytarılıw jaǵdayların buzadı.

Vodorod peroksid, kaliy permanganat, ruwx oksidi misal boladı.

3.Kislota hám **ishkorlar** toparı: **kolni**, operetsiyalıq maydanıń, ásbapların, operetsiyalıq ámeliyatında jumsalatuǵın jip hám materiallardı zıyansızlandırıw ushın keń qollanıladı.

Bugan **pervomor** (81 ml, 85 % qmırsqa kislotası⁺ 171 ml 33 % vodorodperoksid), bor kislotasınıń 2-3 % li suwlı eritpesi, kaltsiyengen soda, nashatiri spirti, natriy siltili siyaqlılar.

4.**Okir** metal tuzları toparı: kúshli bakteritsid tásirine iye bolıp, rezina perchatkalar hám operetsiyalıq jibin zıyansızlandırıwda keń jumsaladı. **Sulema** (1: 1000 **simob** xlorid suwlı eritpesi), gúmis nitrat (5-10 % li eritpesi), ksiroform (3-10 % malham mazı hám urpaǵı) jumsaladı.

5.Spirtler toparı: etil spirti ámeliyatda keń qollanıladı. 70 % lisi yaki bakteritsid tásirine iye bolıp, operetsiyalıq maydanı, ásbaplar, kúldi, jipti tazalaw ushın jumsaladı.

6.Aldegidlar toparı: formaldegid-gaz sıman zat, suwda jaqsı eriwsheń, 40 % li eritpesi-formalin instrolmentlar, drenajlar, qolǵaplardı zıyansızlandırıwda jumsaladı.

7.Boyawlar hám nitroforanlar: brilliant jasılı 0,1-2 % li spirtli eritpesi irińli **yalliklanishlarda** sırtqa, metilen kóginin 1-2 % li spirtli eritpesi kúygende jumsaladı.

Folratsilin eritpesi 0,02 % sırtqa qollanıladı.

*Antiseptik zatlar nawqas denesindegi Mikroblardı , dezinfeksiyalawshı zatlar bolsa sırtqı ortalıqtaǵı Mikroblar (kiyimi, tósegi, **axlati**, **balkamini** hám t. b) dı óltiriw ushın qollanıladı.*

Aseptika-jaraqatqa Mikroblar túsiwiniń aldın alıwǵa qaratılğan shara-ilajlar **majmulasi**. Mikroblar jaraqatqa sırtqı ortalıqtan (ekzogen infektsiya) hawa-tamshı jolı, awız arqalı , jaraqatta qaldırılğan buyımlar-drenaj hám b. arqalı , yaǵnıy yimplantatsion jol menen túsiwi múmkin. Bundan tısqari infektsiya qozǵatıwshıları teri, dem alıw jolları, as siniriw jollarında bar bolıp, limfa hám qan arqalı jaraqatqa túsiwi múmkin (endogen infektsiya).

Bizge málim, operetsiyalıq ámeliyatınan keyingi irinli belgilerdi alıwda operatsiya bloginiń jumıs tartibi úlken ahmiyetke iye. Operatsiya blogı xanaları ańsat tazalanatuǵın, suw ótkizbeytuǵın materialardan qılımb, qatıy rawishte zonalarǵa bólinedi. Bular tómendegiler: 1-zona-qatarı rejim zonası-operatsiya xanaları kiredi, 2-operatsiya aldı zonası, 3-zonaǵa qan, kóshiwshi meditsinalıq apparatlar hám b. saqlanatuǵın xanalar kiredi. 4-zonaǵa járdemshi xanalar kiredi.

Kontakt infektsiyalarınıń jaraqatqa túsiwinin aldın alıw maqsetinde operatsiya qolın túrli usıllar menen zıyansızlandıradı. Qoldı zıyansızlandırıwda Spasokolkotskiy-Kochergin, Alfeld usıllarınan, tserigel, degmen, degmitsid penen juwıw usıllarınan paydalanıladı. Operetsiyalıq ámeliyatında jumsalatuǵın ásbaplardı, aqlıq hám baylaw materiaların zıyansızlandırıwda sterilizatsiya túrli usıllarınan paydalanıladı.

Jaraqatlar.

Teri yamasa shılımtal perdelerdiń pútinliginiń buzılıwı jaraqatlar delinedi. Belgileri: awırıw, qan aǵıwı hám jaraqatlangan toqıma tartılıwı, onıń shetleri qıshıwı. Awırıwdıń qalıwı: a) jaraqatdıń jaylasqan ornına, b) jaraqatlangan ásbaptıń túrine, v) toqımalardıń jaraqatlanıwınıń tezligine, g) jábirileniwshini jeke qasiyetleri hám ruwxıy jaǵdayına baylanıslı.

Jaraqatlanğan toqıma shetleriniń qıshıwı, tartılıwı, ol bul toqımanıń qısqarıwına, ondaǵı sozılıwshań-elastic talalarǵa baylanıslı. Jaraqatlanıw nátiyjesinde elastic talalar **kondalangıga** kesilgen bolsa, shetleri qasıwı sonsha úlken irek boladı hám sonsha mikroblar túsiwi menen baylanıslı asaratı kóp boladı.

Qan ketiwi jaraqatnıń túrine, úlken-kishkantaylıǵına, toqımanıń qan menen támiynlengen, qan basımı hám b. Ğa baylanıslı. Kóp qan joǵaltıw ótkir kem qanlıq, karaxtlıq hám b. Ğa sebep boladı.

Jaraqatnıń kelip shıǵıw sebebine kóre: ıqtıyarı menen hám qasttan islengen; infeksiyalıngenine kóre: aseptik, Mikroblar menen pataslanǵan hám infeksiyalanǵan boladı.

Jaraqatlanğan buyımnıń xarakterine kóre:

Kesilgen jaraqat-ótkir ásbaplar (skalpel, pishaq, lezviya) keltirip shıǵaradı hám jaraqat shetleri tegis bolıp kóp qan ketedi.

Yolliǵlangan jaraqat-teri hám teri astı toqıması kóshedi hám shetleri nadurıs, qan aǵıwı kóbirek.

Shawılǵan-ótkir hám ótkir ásbaplar balta, **tesha**, qılıw) járdemide payda boladı hám terńrekte jaylasqan toqımalar zıyanlanıp, **kóndalan** shabılsa jaraqatlanğan toqımanıń tartılıwı kúsheyedi.

Lategan- ótpeytuǵın qattı buyımlar (tas, temir, aǵash) járdemide júzege keledi hám jumsaq toqımaların eziliwi kúshli hám qannıń aǵıwı kem boladı.

Shansılǵan – ótkir ushlı ásbaplar nayza bigiz, shege) tásirinde kelip shıǵadı hám jaraqat juda shuqır boladı.

Tislngen-kóbinese haywanlar tasirinde kelip shıǵadı hám mikroblar menen zıyanlaǵan boladı (quturıw aqibetine alıp keliwi múmkin).

Záhárlngen – jılan, shayan sıyaqlı záhárli haywanlar shaqqanında hám Ximiyalıq zatlar tasirinde kelip shıǵadı.

Oq tiygen –mıltıq, pistaletke qusaǵan qurallar tasirinde júzege keledi hám deneni tesip ótiwi yamasa ótpewi múmkin .

BTY kórsetiw :

Jaraqatlanğan adamǵa járdem kórsetiwde operetsiyalıq qayta islewi tiykarǵı ahmiyetke iye. Operetsiyalıq qayta islewi eger birinshi 6 saat ishinde ótkizilse erte, 24 saat ishinde ótkizilse keshiktirilgen, onnan keyin ótkizilse júdá kóp keshikken delinedi.

Birlemshi operetsiyalıq qayta islewinde jaraqatnıń awır-jıńiline qarap aymaqlıq yamasa ulıwma awırtpay, jara juwıladı hám tómendegi 5 tadbir amelge asırıladı: 1) jaranı kesip ashıw, 2) alǵan toqımaların alıp taslaw, 3) jaraqattaǵı jat bólimlerdi alıp taslaw, 4) qan aǵıwın toqtatıw, 5) jaraqatnı tigiw, drenaj qoyıw.

Har qanday jaraqatnı patashlıqlardan tazalap, shetleri yodonat, yodopiron menen, jaraqatnıń ózi bolsa 1-2 % vodorod peroksid menen islenedi hám aseptik baylam qoyıladı.

Patashlıqlar bolmaǵanda, jat basqa bóleklerdi tolı alıp taslaw hám jaraqat shetlerin tartpay jaqınlastırıw imkani bolsa, magistral tamırlar hám nerv stvollari pútin bolsa jaraqatnı tigiwi múmkin .

Irińli jaraqatlardı **yallıǵlanish** fazasında emlewdu V. Í. Strolchov nawqas imuntizimini aktivlestiriw, antiseptiklardan paydalanıw, irińniń shıǵıp ketiwine imkan jaratıw, proteolitik fermentlerden paydalanıwda másláhát beredi. Regeneratsiya fazasında bolsa ulıwma quwatlandırıwshı terapiya, indifferent malhámlardan paydalanıw másláhát beriledi. Zaruriyat bolsa operetsiyalıq usılarınan paydalanıladı.

JÚREK –ÓKPE REANIMATSIYASI.JOQARI DEM ALIW JOLLARININ' ÓTKIZIWSHEN'LIGIN TIKLEW.

Reje.

1. Reanimatsiya haqqında túsinik
2. Agoniya halati haqqında túsinik
3. Júrekti jabıq massaj qılıw
4. Jasalma dem aldırıw

Reanimatsiya-organizmniń ómiriy zarúr háreketlerin tiklewshi ilajlar. Reanimatsiya yaǵnıy dem háreketi hám júrek háreketi toqtaǵanda yamasa bul eki háreket organizm talabın qandıra almaytuǵın darejege kemeygende ótkiziledi. Ólim bolǵan bolıw mexanizmi qurameli bolıp, ólim hesh qashan birden júz bermeydi, ólim aldı-terminal jaǵday dáwirinde bolatuǵın ózgerislerdi arqaǵa qaytarıw múmkin. Organizmniń jeterli dárejede qarsılıq etiw haqqındaǵı barlıǵı hám óz waqtında kórsetilgen járdem arqalı terminal jaǵdaydaǵı ózgerislerdi saplastırıw múmkin. Terminal jaǵdayda **agoniya** hám klinik ólim parq qıladı.

Agoniya esien ketiwi, reflekslerdiń sonıshı, teri qaplamalarınń aǵarıp ketiwi, arterial basımniń anıqlanbawı, demniń buzılıwı-**aritmik** bolıwı, uzaqlasıwı menen xarakterlenedi. Puls uyqı arteriyalarında zorǵa anıqlanadı. Júrek tonları baylanıslı bolıp, zorǵa esitiledi. **Agonal** jaǵday bir neshe minut yamasa saat dawam etip, klinik ólimge ótedi.

Klinik ólim-dem alıw hám qan aylanıwınıń tóla toqtawı menen dawam etedi. Bas miyde ele qaytpas ózgerisler júzege kelmegen boladı. Klinik ólim 5-8 minut dawam etip, reanimatsiya shara-ilajları kórilse adamdı saqlap qalıw múmkin.

Keyin bolsa biologiyalıq ólim rawajlanadı. Bul dáwirdegi ózgerislerdi arqağa qaytarıp bolmaydı.

Járdem kórsete alatuǵın adam tirshilik hám ólim belgilerini anıqlay alıwı lazım. Tirshilik belgileri: júrek urıwı-shep kókirek tarawında qulaq penen esitip; dem-awız yamasa murıńǵa tutilǵan aynanıń puwlasıwına qarap; qarashıqlardıń jaqtılıqqa reaktsiyası kózge nur jóneltirilgeninde qarashıǵınıń qısqaıwına qarap anıqlanadı.

Tirshilik belgileri anıqlansa tezlik penen reanimatsiya sharaları kóritilwi lazım.

Ólim belgileri: kóz shox perdesiniń xıralasıwı hám qurıwı, «**molsoik** kózi simptomı»-kózdi basıp, qoyıp jiberilse qarashıq deformatsiyalanadı hám **molsoik** kózini esletedi, deneniń **sovolshi** hám **murda** daǵlarınıń payda bolıwı, murdanıń qatıwı. Biologiyalıq ólim júz bergennen soń tiriltiwdiń iláji bolmaydı.

Reanimatsiya sharaları daslep ólim sebebin joq etiw hám dem hámde qan aylanıwınıń tiklewge qaratilǵan. Reanimatsiyanı awır mexanik travmadan soń, travmatik shok hám qan ketiwi jaǵdaylarında, tok urǵanda, ótkir záhárleiwde, buwılıw yamasa suwǵa shógiw, termik qoyıw, **umolmiy** suwıtıw jaǵdaylarında ótkiziledi.

Reanimatsiya kópǵanak waqıtlı baslansa sonsha jaqsı nátiyjege erisiw ańsat boladı. Reanimatsiyanıń bir adam ámelge asıratuǵın bolsa 2:15 nisbatı másláhát etiledi, yaǵnıy hár 2 márte ókpege tez jiberilgen hawadan keyin 15 marte kókrek qápesi eziledi. Eger járdemdi 2 adam ámelge asıratuǵın bolsa, onda bir adam júrekti massaj etedi, ekinshisi bolsa ókpeni jasalma ventilyatsiya etedi. Olardıń háreketleri kelicilgen bolıwı kerek, bolmasa ókpege hawa jiberilip atırǵan waqıtta kókrek qápesi ezilip turılsa bunday «dem»nen payda bólmaydı, balkim ókpeniń jarılıwı gúzetilwi múmkin. Bunday jaǵdaydıń aldın alıw ushın 1:5 salıstırma usınıladı, bunda birinshi adam ókpege bir márte hawa jiberedi, ekinshisi 5 márte kókrek qápesin ezedi.

Házir jáhán boyınsha qabil qılınǵan AVS dástúri (jańlantırıp alıfbesi) qatıy izbe-izlikte, ilmiy tiykarlanǵan emlewleriniń jıyındısı. Onıń eń úlken abzallıǵı ápiwayılıǵı hám aymaqqa qollaylı.

AVS dástúri boyınsha jańlantırıp qatıy izbe-izlikte ótkeriletuǵın 3 usıllan ibarat:

A. Birinshi nábette dem alıw jollarınıń ótkeriwsheliǵın tiklew zárúr. Bunıń ushın nawqas arqasına jatqarıladı, basın maksimal arqaǵa eńkeytiriledi, tómengi jaǵ bolsa aldığa shıǵarıladı. Sonnan soń barmaq penen (qol oramalǵa orap) awız boslıǵın aylanba háreket qılıp tekseriledi hám yot zatlardan, qusılıq massaları hám shilimshıqtan tazalanadı. Bular tez, lekin jaraqat jetkermesten itibarlılıq penen ótkeriledi.

V. Jasalma dem aldırıp: awızdan awızǵa yamasa awızdan murıńǵa. Eger júrek háreketi tóxtamaǵan bólsa, jasalma dem aldırıp erkin dem alǵanǵa shekem dawam etedi. Dem toqtawına tezde júrek toqtawı qosıladı.

S. Bir waqıttıń ózinde qan aylanıwı júrektiń sırtqı massajı járdeminde tiklenedi. Bunıń ushın kesilgen **kaftlarnı** tastıń ústine, onıń tómengi bólimine qoyıladı hám tez **ritmik** háreket penen ol eziledi. Sonda júrek tós hám omırtqa aralıǵında sıqılıp júreктен qan aydaladı, **deneffols** waqıtında bolsa kókirek qápesi keńiyip, júrek ishi qanǵa toladı. Júrekti **bilqural** massaj qılıw ushın tek ǵana qol kúshin, balkim dene awırılıǵın hám qollaw kerek.

Klinika sharayatında nawqastı janlandırıp ushın ókpeniń jasalma ventilyatsiya apparatı hám **defibrilyator**dan paydalanıladı. Eger operetsiyalıq ámeliyatı dáwirinde júrek toqtasa quralsız massaj usınılan paydalanıw múmkin. Bunda operetsiya kókirek boslıǵın ashıp, júrekti qolına aladı hám massaj qıladı.

Shok-organizmniń ulıwma awır reaktsiyası bolıp, ekstremal faktorlar tasirinde payda boladı. Shoktıń tiykarın ómir ushın zárúr bolǵan qan aylanıwı hám dem alıw háreketleri, nerv hám endokrin sistema, zatlar almasıwınıń birden bulzılıwı tashkil qıladı. Kelip shıǵıw sebeplerine kóre shoktıń bir neshe túri parıqlanadı:

Kardiogen shok-júrek jetispewshiliginiń ayrıqsha awır túri bolıp, miokard infarktiniń asaratı esaplanadı. Kardiogen shok arterial basımnıń pasiyip ketiwi, pulstıń tezlesiwi, qan aylanıwınıń bulzılıwı menen keshedi.

İnfektsiyalıq-tosıq shok-awır infektsiyalıq jaǵdaylarda rawajlanadı. Bul jaǵdayda shoktıń 1 klinik kórinisi dene ıssılıǵınıń ósiwi, qalıraw, irinli septik oshaqtıń bolıwı menen ajralıp turadı.

Emotsional shok-tósattan hám kúshli ruwqıy travmalar tasirinde júzege keledi. Ayrım waqıtları qorqıw sebepli tolıq háreketsizlik kelip shıǵıwı múmkin. Bul jaǵday bir neshe minuttan bir neshe saatqa shekem dawam etiwı múmkin. Ayrım jaǵdaylarda kerisinshe keskin qózgalushanlıq kelip shıǵadı, bunda baqırıp, manisiz háreketler, juwırıp, júrek urıwını tezlesiwi, teriniń tereń qızarıwı yamasa aǵarıwı, terlew, ish ketiwi gúzetiledi.

Anafilaktik shok-dári zatlarına dene seziwshenligi joqarı bólganda kelip shıǵadı. Bunıń aldın alıw ushın dárilerdi jiberiwden aldın teri-allergik sınaması ótkeriw lazım.

Postgemorragik shok-kóp qan joǵaltqanda, gemolitik shok bolsa gemolitik zahárler menen zahárlengende yamasa naduris qan quyılǵanda gúzetiledi.

Travmatik shok-awır jaraqatlanıwlar nátiyjesinde kelip shıǵadı. Qattı kúyiw nátiyjesinde júz beriwshi kúyiw shoki hám travmatik shoktıń bir túri esaplanadı.

Júrek toqtanǵanda ótkeriletuǵın reanimatsiyalıq ilajlar júrekti sırtqı massaj qılıw hám jasalma dem aldırıp bolıp, bular bir waqıtta orınlanadı. Júrekti sırtqı wqalaw jolında tós suyeginiń tómengi №1|3 bólimi **kaft** penen aktiv basıladı. Bunda júrek tós súyegi hám omırtqa paǵana aralıǵında qısıladı hám málim muǵdardaǵı júrektegi qan tamırǵa aydaladı. Bunday háreket minutqa 50-70 marte qaytalanadı hám emlew tegis úlken jerde nawqastı

shalqasına jatqarılgan halatda ótkeriledi. Júrekti sırtqı massaj qılıw tómendegishe unamlı belgileri menen anıqlanadı:

- a) uyqı arteriyasında tamır urıwınıń payda bolıwı.
- b) Kóz qarashıqlarınıń tarayıwı.
- c) júz terisi, tırnaqlar hám erinlerniń qızarıwı
- d) erkin dem háreketleriniń payda bolıwı
- e) moshaklar tonusınıń payda bolıwı.

Júrekti quralsız massaj (jabıq) qılıw.

Bul usıldıń paydalılıǵı sonda, júrektiń tós suyegi menen omırtqa paǵana ortasında qısılıw nátiyjesinde úlken hám kishi qan aylanıw shenberiniń úlken tamırlarına qan aydaladı hám sol tárizde qan aylanıw hám ómirde zárur aǵzalar funksiyası jasalma rawishte quwatlanıp turıladı. Nawqas qattı orına shalqasına jatqarıladı , bir qol barmaqları tós suyeginiń tómengi 1\3 bólimine , ekinshi **kaft** birinshisiniń ústine qóyıladı, qollar tirsek buwınlarında jazılǵan bolıwı kerek, keyin járdem kórsatıp atırǵan adam tósti túrtkisiman basıp onı omırtqa paǵana yonalıwı boyınsha 3-5 sm.ga jılıwına,sol jaǵdayda shama menen 1,2 sk.kótip turıwǵa keyin **qolların tosdan** almasdan turıp, olardı tez bosatuǵa háreket qıladı.

JASALMA DEM BERİW USILARI

Dem alıw jolları ótkirlielúǵın tiklew, dem-dawıs baylamlarınıń **spazmi**, dem alıw jollarına kúshilk massasınıń tıǵılıwı, inabatsion nayshanıń buralıp ketiwi, tildiń **xalqumga** ketip qalıwı hám sol tárizliler aqıbetinde dem alıw háreketi toqtawı múmkin.

Dem alıw jolları tolıq yamasa bir bólegi jasırınıwı múmkin. Essiz halatda jatırǵan adamda dem alıw jolları erkin ótkerisheńligin tiklew ushın tez hám izbe iz tómendegi keshelerin ótkeriw zárúr:

- 1) Nawqastı qattı júzege shalqasına jatqarıw.
- 2) Basın arqaǵa enkeytiw.
- 3) Tómengi jaǵın aldında hám joqarı qoyıw hám awzın ash.
- 4) Awız hám tamaqtı shılımsıq hám basqalardan tazalaw.
- 5) Nawqastın awzına hawa jiberib, kókre **qafasi ekskolrsiyasi** hám dem shıǵarıwshı kózatib turıw múmkin. Awızdan-awızǵa yamasa awıznan-murında dem beriw usılı dem aldırıwdıń eń tásirli hám ápiwayı usıl. Nawqas basın arqaǵa kóbirek enkeytip, shalqasına jatqarıladı. Bunıń ushın nawqastıń kókiirekleri astına **balıwga** uqsatıp adyal qóyıladı. Nawqastıń murını barmaqlar menen qısıladı, Awzına paxta yamasa óraml jawıladı hám tereń dem alıp hawa nawqastıń awzına úplenedi. Dem shıǵarıw **susilt** bóladi, bir minutta shama menen 12-16 marte polflanadı. Nawqastıń jaǵları bekkem qısılgan xallarda awızdan murında suniy dem aldırıw usılsız paydalı esaplanadı bul maqsete bir qol menen nawqastıń bası manlayıdan arqaǵa eńkeytiriledi. 2-kol menen ieginen uslanadı hám tómengi jaǵın joqarıǵa kóterilip, awzı bekitiledi. Keyin tereń dem alıp erni menen murını kamrab alıp jadallıq penen dem **polflanadı**.

QAN KETİW TÚRLERİ QAN KETİWN TÓQTATIW USILLARI.

Reje:

1. Qan ketiw túrleri haqqında maǵlıwmat
2. Ótkir qan ketkende tez járdem kórsetiw.
3. Qan gruppasını anıqlaw.
4. Nawqaslardı qan quyıwǵa tayarlaw hám onıń belgileri.
5. Jumsaq tóqımalardıń jaraqatlanıwı

Qan ketiw qan tamırları diywalınıń jaraqatlanıwı, bir kesellik nátiyjesinde jemiriliwi yamasa onıń ótkiziwsheńligi asıp ketiwi sebepli kelip shıǵadı.

Jaraqatlanǵan tamır qásiyeti hám túrine qarap qan aǵıwınıń tómendegi túrleri pariq qılınadı.

1. Arterial qan ketiwi- qan ketiwdiń eń qáwipli túri bolıp bul arterial qan tamırları jaraqatlanǵanda joqarı basım astında puls sıyaqlı qızıl alwan reńli qan atlıǵıp shıǵıwı menen xarakterlanadı. Bunda nawqasda qısqa múddet ishinde kóp muǵdarda joǵaltqanlıǵı ushın kemqanlıq kelip shıǵadı.

2 Venoz qan ketiwi-bul vena qan tamırı jaraqatlanǵanda júzege shıǵadı. Bunda qan bir tegis, birqansha ásten aǵadı hám onıń reńi tóq qızıl boladı. Bunda oraylıq qan tamırınıń jaraqatqa jaqın jerin basqanda qan aǵıwı toqtaydı.

3. Kappilyar qan ketiwi-bul kappiyaralar jaraqatlanıwıdan júzege kelip jaraqattıń júzeki qanawı menen pariqlanadı. Qan kórinisi jaǵınan arterial hám venoz qan arasındaǵı orındı iyeleydi. Ádette kapellyardan qan ketiwi ózi-ózinen toqtawǵa maysl boladı.

4. Parenximatoz qan ketiwi-bunday qan ketiwi ishki aǵzalar-bawır, talaq, ókpe, buyreklerdiń hámme tamırları jaraqatlanganda gúzetiledi. Bunday qan ketiwi júdá qawıplı esaplanıp, bunda qan ketiwi tamırlar diywalınıń parenximatoz aǵza stroması tárepinen tutıp turılıwı, aǵzada antikogulyant zatlar sebepli tromb payda bólmaslıǵınan ózi-óziinen toqtamaydı.

Qan ketiwi birlenshi hám eklemshe (operatsiyadan keyin) sondayaq sırtqı, ishki (birde jabıq boslıqqa) bolıwı múmkin. Qan aǵıwınıń keyingi túri bawır, taloq, ókpe hám búyrek sıyaqlı aǵzalar jaraqatlanganda kóbinese kúzetiledi.

Ótkir qan ketiwi klinikası.

Bunda teri hám shılımslıq perdelerdiń birden aǵarıp ketiwi menen xarakterlenedi. Nawqastıń júzi solıp, kózi **kirtayadi**, arterial hám venoz qan basımı tómenleydi, puls tezlesip, tolıqlıǵı sust hám jip tárizli boladı, dem tezlesedi, bas aylanadı, azayı denesi bosasadı, **tashnalik**, kóz aldınıń qarangılasıwı, kewil ayıwı, ayırım waqıtları qusıw gúzetiledi.

Qan joǵaltıwda ólim awır kislorod jetispewligi nátiyjesinde dem alıw orayınıń falajlanıwı hám júrek háreketiniń toqtawı nátiyjesinde júz beredi. Jas balalar hám kekselerde az muǵdarda qan ketiwi júdá asqınıwlarǵa, hátte ólimge alıp keliwi múmkin.

Qan ketiwidi toqtatıw túrleri.

Járdem beriw sharayatlardı hám meditsina xızmetkeriniń bilimine kóre qan aǵwın toqtatıw waqıtınshalıq yamasa úzil-kesil bolıwı múmkin.

Qan aǵwın waqıtınsha toqtatıw usılları.

-Basıp turıwshı baylam-qol ayaqtı immobilizatsiya qılıp hám joqarıǵa kóterip, basıp turıwshı baylap qolyladı. Bunda jaraqatqa doza bir neshe qabat steril qoyıladı hám onıń ústinen bekkem bintlenedi yamasa jgut qoyıladı.

-Qoldı buwından búgiw-**taqım**, jelke, san arteriyaları jaraqatlanganında júz beretuǵın qan aǵıwı ayırım waqıtları ayaq qoldı maksimal búgiw yamasa baylam tartıp qoyıw jolı menen toqtatıladı.

-Jaraqatta tamırdı basıp turıw-qolǵa steril qolǵap kiyiledi hám jaraqat spirt yamasa yod penen arıladı. Kórsetkish barmaq jaraqatqa kiritiledi hám sıızıp shıǵıp atırǵan qan tamırın basıp qan ketiwi toqtatıladı.

-Jaraqattı tereń **tamponlaw**-bunıń ushın tampon alınıp, onı **kornsang** penen birimlep hám tereń qılıp toltırıw arqalı qan toqtatıladı. Ádette bul usıl murın jaraqatlarında gúzetiledi.

-Qanap turǵan tamırǵa qısqısh qoyıw-ayaq, qol, shanaq, qarın boslıǵında tereń jaylasqan tamırlardan aǵıp atırǵan qandı toqtatıw ushın qollanıladı. Bunda jaraqat arqalı qısqısh yamasa **kornsang** kiritilip, qanap atırǵan qan tamırın qısqıp qan toqtatıladı.

-Tamır baylap basıp turıw-bul usılda ayırım úlken arteriyalardan aǵıp atırǵan qandı toqtatıw tamırdı sol úlken arteriyalardan aǵıp atırǵan qandı toqtatıw tamırdı sol tamır jaqınında jaylasqan súyekke basıw jolı menen ámelge asırıladı: omıraw astı arteriyasınıń omıraw súyegi astında jaylasqan nuqtadaǵı 1 qabırǵaǵa basıladı. Uyqı arteriyası barmaq penen 6-moyın omırtqasınıń **kolndalang** ósimtesine, Soń arteriyası **Pupart** baylamınan tómenrek **kov** suyeginiń gorizantal suyeginiń tarmaǵına basıladı.

jgut baylaw-bul arterial qan ketiwin toqtatıwda tiykarǵı usıl esaplanadı. Arterial qan ketiwinde jgut jaraqatqa qaraǵanda oraylıq tárepke qoyıladı. Jgut salıwdan aldın jgut salınatuǵın terini qısıp qoymaslıq ushın ayaq yamasa qolǵa súlgi yamasa bint oraladı. Jgutti sozıp yod dógereginen aylantırıladı, jgut ushları bekkemlenedi hám jgut salınǵan waqıt jazılǵan qaǵaz qıstırıladı.

Jgut tuwrı salınanında ayaqtıń jguttan shetlewindegi bólimi aǵaradı, jgutdan tómede puls joǵaladı qan aǵıwı toqtaydı. Arteriyǵa qyılǵan jgut qapı menen 1.5-2 saat qaldırılıwı múmkin.

Arnawlı jgut bolmaǵanda tasma, ormalsha, tizimshe tárizliler isletiledi. Jasalma jguttiń basıw kúshin asırıw ushın oǵan tayaqsha sıǵıladı hám buraw jolı menen qan aǵıwı úzil-kesil toqtatıladı.

Venoz qan aǵıwında venoz jgut dep atalatuǵın jgut paydalanıladı.

Onı jaraqatlangan jerden tómenrekke shaması 6 saat múddetke salınadı hám ol qattı tartılmaydı.

Bunda ayaq yamasa qol kóteredi, arteriyada puls saqlanıp qaladı, qan aǵıwı toqtaydı.

Qan aǵwın úzil-kesil toqtatıw.

Mexanik usıllar: Jaraqattaǵı tamırdı baylaw bunda qanaǵan tamır qálegen **chok** materialı (jpek, **lavsan**, **ketgot**) penen baylanadı.

-Tamır baylap baylaw jaraqat qattı infeksiyada, jaraqattaǵı tamırdı tabıw qıyın bolǵanda qollanıladı.

-0 tamırlarǵa **chok** salıw-arnawlı **chok** materialı menen travmatik iyneler járdeminde tamırlarǵa mexanik **chok** salınadı.

Fizikalıq usıllar:-Suwıqtı aymaqlıq quyıw-bunda muz salınǵan rezina yamasa polietilen qaltashalar isletiledi.

-Elektr **koagollyatsiya**-arnawlı koagollyator járdeminde operatsiya waqıtında mayda tamırlardan qan ketiwinde qollanıladı.

-Issı fizilogik eritpeni qollaw-60-80% ke shekem qızdırılǵan eritpege ıǵallanǵan salfetka qanap atırǵan jerge bir neshe minutqa qoyıladı.

Ximiyahq usıllar:-Tamırlardı taraytıratuǵın preparatlar 0.1% li adrenalın preparatı aymaqlıq yamasa parenteral isletiledi.

-Qanttıń eriw qásiyetin asıratuǵın preparatlar-vodorod peroksid, kalsiy xlorid, aminokapron kislotası hám vikasol ish-di.

Biologiyahq usıllar:-Gemostatik qurallardı ot zardobi, gemostatik bulut, fabrin perdesi tárizlilerden paydalanıladı.

-Gemostatik qurallardı venaǵa qollaw-qan, plazma, gemofobin, antigemofil globullin hám antimofil plazma, fibrinogen hám basqalardan kishi dozalarda bólip-bólip quyıadı.

QAN GRUPPASIN ANIQLAW

Qan joǵaltıwdıń tiykarǵı kórsetkishi, keshiwi hám belgisi joǵaltqan qan muqdarına baylanıslı. Qan joǵaltıwdıń jeńil, orta hám awır darejeleri parıqlanadı. Jeńil dárejedeǵı qan ketiwde tamırlardaǵı ulıwma qannıń 10-15 % i joǵaltıladı. Bunda arterial basım 100/60 mm s.u., eritrotsitlar $3,5 \cdot 10^{12}$ /l, gemoglobin muǵdarı 100 g/l, puls biraz tezlesken boladı. Bul depodaǵı qandı tamırlarǵa shıǵıwı hám gemopoezdı tezlesiwı esaplanadı 1-2 kúnde tikleniwı múmkin. Otasha dárejedeǵı qan ketiwinde ulıwma qanı muǵdarınıń 15-20 % i joǵaltadı. Bunda joqarıda keltirilgen belgiler janede anıǵıraq berilgen boladı (art.basım 90/60 mm s.u, Nv 80 g/l, eritrotsitlar 2, 5 mln dan kam). Bul dárejedeǵı qan ketiwinde denegge poliglyolkin, reopoliglyolkin hám xak. infoziion eritpeler kiritiledi. Awır dárejedeǵı qan ketiwlerde ulıwma qannıń 20-30 % joǵaltadı. Ótkir qan joǵaltıwlarında nawqas essiz boolp, sistolik art.basım 70-80 mm s.u. deyin, Nv 60 g/l dan tómenge, eritrotsitlar sanı 2 mln. nan hám túsip ketedi, puls joǵaladı. Bunda qandı tezlik penen toqtatıwǵa hám qan ornın basıwshı eritpeler yamasa qan quyıwǵa kirisiw kerek.

Qan ketiwidi waqıtınsha hám pútkilley toqtatıwǵa qaratılǵan boladı. Waqıtınshalıq qan ketiwidi toqtatıw basıp turıwshı baylam quyıw, tamırdı barmaq penen basıp turıw, jgut qoyıw, ayaq-qollardı qayırıp turıw yamasa kóteriwden járdeminde ámelge asırıladı. Qan ketiwidi úzil-kesil toqtatıwdıń mexanikalıq, fizikalıq, ximiyahq hám biologiyahq usılları bar. Mexanik usıllarǵa qan tamırdı tigiw, tamırdı hár eki tárepinen baylaw, tsirkulyar baylam qoyıw hám xak. kiredi. Fizikalıq usıllarǵa joqarı temperatura járdeminde qan jibiwi kúsheytiw, diateromokoagollyatsiya-elekr pishaq penen qanap atırǵan toqımaları kúydiriw, suwıq hawadan paydalanıw (mozili qaltasha quyıw), joqarı energiyalardan paydalanıw (lazer pishaq, elektrokoagulyatsiya) misal boladı. Ximiyahq usıllar-parenteral usıl menen kaltsiy xlorid, aminokapron kislotası, vikasol hám basqalardı denegge kiritiwden ibarat. Biologiyahq usıllarǵa qan quyıw, gemostatik gubka, fibrin plynokadan paydalanıw, qan aǵıwshı júzelerin tamponadası kiredi.

BTYO kórsetiw qan ketiwidi waqıtınshalıq toqtatıw, nawqasqa qan joǵaltıwdı tiklew ushın kerekli sharayatta jaratıw, nawqastı emlew ornlarına jiberiwden ibarat.

Qan quyıw joǵaltqan qannıń ornın basıw hám asaratların saplastırıw maqsetinde ámelge asırıladı. Qan quyıw pútkil organizmge quramalı neyrogulmoral tasir etedi. Usı tasir tiykarınan tómendegilerden ibarat: qannıń ornınbasarlıq tasiri, stimullawshı tasir, qan toqtatıwshı tasir, ziyansızlandırıwshı tasir.

Quyılǵan qan nawqas organizmında 2 hápteden 4 háptege shekem saqlanıp, kislorod taminatında, fagotsitoz hám basqa jaǵdaylarda qatnasadı. Qan quyılǵannan keyin, máselen, komikniń qan islep shıǵarıw háreketi artadı, leykotsitlerdiń fagotsitozlik qásiyeti jaqsılanadı. Sonıń menen bir qatarda qan basımı paseygen bolsa kóteriledi, qannıń ivish jaǵdayı tezlesedi.

Qan quyılıwınan aldın onıń gruppasını anıqlaw zárúr. Eritrotsitler quramında bolatuǵın agglyutinogen A hám plazmadaǵı agglyutinogen a hám B ǵa qarap qan 4 gruppaga bólinedi:

0 (I) gruppa qanınıń eritrotsitlerinde agglyutinogenler joq, plazmada bolsa a hám B agglyutinogenler bar.

A (II) gruppa qanıda eritrotsitlerinde A-agglyoltinogen hám plazmada bolsa B-agglyoltinogen bar.

B (III) gruppa qanı eritrotsitlerinde B agglyoltinogen hám plazmada bolsa a agglyoltinogen bar.

AB (IV) gruppa qan eritrotsitlerinde A hám V agglyoltinogenleri bar, plazmada bolsa agglyoltinogenler joq.

Eger qan quyılǵanda A agglyoltinogen a-agglyoltinogen menen, V-agglyoltinogen B-agglyoltinogen menen ushrassa, agglyoltinatsiya reaktsiyası payda boladı, yaǵnıy eritrotsitlar bir-birine jabısıp, qan jibip qaladı-gemolizge ushraydı. Bul bolsa awır jaǵdaylarǵa (karaxtlikka) alıp keledi.

Qan gruppaları standart zardoblar járdemide anıqlanadı. Bunıń ushın chini tarelka yamasa shiysha bólegi alınıp, úshke bólinedi hám I, II, III nomerleri menen belgilenedi.

Har bir nomer roparasiga muayyan (standart) zardobdan 1 tamshıdan tamızıladı. Keyin barmaqтан alınǵan qannıń 1 tamshısınan úsh zardobga tamızıladı hám 5 minut gúzetiledi.

Eger aralaspada úsh gruppada da ózgermese (ipir-ipir quyqa payda bolmasa), tekseriletuǵın qan 1-gruppa dep esaplanadı. Eger II gruppa ózgermese II gruppa, III gruppada ózgermese III gruppa, aralaspalar úsh gruppada ipir-ipir quyqa payda etse tekserilip atırǵan qan IV gruppa dep esaplanadı.

Qan beriwshı shaxs donor, qan qabil qılıwshı-retsipient delinedi. I gruppa qanı universal donor delinedi, sebebi onı hámme gruppalarǵa quyıw múmkin. IV gruppa qanı bolsa universal retsipient delinedi, sebebi ol hámme

gruppa qanın qabil qıla aladı. Házirgi waqıtta meditsina ámeliyatında kóbirek bir túrdegi gruppadağı qandı quyıadı.

Qan quyıwda rezus-faktordı hám esapqa alıw lazım. Shama menen 15 % nde rezus faktor bolmaydı (rezus-manfiy adamlar), 85 % adamlarda bolsa ol boladı (rezus-**musbat** adamlar). Eger rezus manfiy adamğa rezus faktori bar qan quyılsa, eeritrotsitlar jabısıp qaladı hám gemolitik **chok** rawajlanadı.

Eger nátiyjede:

a) úsh aralastırılğan tamshılarda aglyoltinatsiya júz bermese, bul tekseriletuğın qan O(I), b) O(I) hám B(III) **zardobalar** menen aglyoltinatsiya júz berse qan gruppası A(II) boladı.

b) (I) hamde A (II) **zardobi** menen aglyoltinatsiya júz berse, B (III) qan gruppası boladı. G) Úsh aralastırılğan **zardobgda** aglyoltinatsiya reaksiyası bolsa, AB (IV) gruppası boladı.

Qáte islemew ushın gruppa 2 seriyadağı standart **zardob** menen anıqlanadı.

Eger úsh **zardob** penen aglyoltinatsiya júz berse AB (IV) qan gruppasın AB (IV) qan gruppası **zardobi** menen qosımsha anıqlaw ótkeriw zárúr boladı.

QAN QUYIW

Qan quyıw tiri toqımanı kóshirip ótkeriw bolıp, nawqas organizmine hár tárepleme tásir qıladı. Sonıń ushın hám bul ulıwma kórsetpeler bolğan jağdayda orınlanıwı shart.

Qan quyıw qátiy tartıp penen ámelge asırıladı. **Retsipientnin** qan gruppası hám rezus maslıǵı anıqlanadı. Donor qanı haqqında ham tap sonday maǵlıwmatlar bolıwı kerek. Qan quyıwdan aldın bul kórsetkishler jane bir ret anıqlanadı. Tuwrı keliw kelmewine qaray hám rezus tuwrı keliw kelmewine hám biologiyalıq sımanaǵa quralsız reaksiya ótkeriledi. Quyıwdan aldın qan uy temperaturasında ısıtıladı.

QAN QUYIW USILLARI

-Tuwrıdan tuwrı qan quyıw qan donor venasınan retsipient venasına quralsız quyıladı.

-Bul quralsız qan quyıw -donor qanı hám arnawlı ıdıslarǵa jıynaladı, sterealizatsiya islenedi, konservamladı hám keyinshelik zárúr bolǵanda quyıadı.

Qan quyıwdıń tómendegi usilları bar:

-venaǵa qan quyıw – kóp joǵaltılǵanda qan aǵımı etip yamasa nawqastıń jağdayı imkan bergende hám kóp muǵdarda qan quyıw talap etilgende tamshılatıp (1 minutda 20 30 tamshıdan) quyıadı.

-Arteriyar qan quyıw-klinik ólim jağdayındaǵı yamasa soǵan jaqın halatdaǵı nawqaslarǵa qan basım astında quyıadı.

-súyektiń ishine qan quyıw-qan súyeginiń **govak** zaatlarına kiredi.

-almastırıp qan quyıw-qan alıp, ornına donor qanın quyıw-gemolitik zaharlangende, awqattan zaharleniwde qollanıladı.-qayta qan quyıw-nawqastıń **seroz** boslıqqa aǵıp túsken óz qanın quyıw (Qan jıynalıp natriy sitrat **shimdirilgen** 4 qabat paxtadan filtrlep ótkiziledi.

-**óli** qanın quyıw-**óli** qanı ıımaydı, sonıń ushın onı stabilizatorsız kóp muǵdarda ólgen adamlardıń óliginen alıp tayarlanadı)

QAN QUYIWDA JÚZ BERETUĞIN NÁTIYJELER

1. Gemotransfoziya shoki-bul tuwrı kelmeytuğın qan quyıwdan keyin júz beredi, Bunday jağdaylarda qan quyıw dárriw toqtatıladı plazma, shokka qarsı eritpeler 5 % li glyukoza eritpesi quyıadı. Tuwrı keletuğın birdey gruppadağı qan quyıadı hám paranebral blokada islenedi.

2. Rezus faktori tuwrı kelmeytuğın qandı quyıwda ham qan quyıwdaǵı kórsetiletuğın em islenedi.

3. Pataslanǵan qan quyıw-klinik simptomları qısqa múddetten soń payda boladı (Bunda antibiotiklar qollanıladı.)

4. Anafilaktik shok-shokka qarsı antigistaminlar qollanıladı.

5. Sitrat shoki-10% li kalsiy xlorid eritpesi venaǵa

6. Pirogen reaksiyalar-analgin, antigistamin **pr-lar**.

7. júrektin tosattan keńeyiwi

8. hawa embuliyası.

9. Tromb embuliyası

Jaraqat degende teri yamasa shıllıq perdelerdiń mexanik jaraqatlanıwı túsiniledi.

Bunda ishtegi toqımalarǵa ham zıyan jetken bolıwı múmkin. klinik tárepten alǵanda jaraqatlar 3 klassik belgi menen táriyplenedi:

Teri pútinliginiń buzılıwı hám jaraqat shetiniń ashılıp turıwı, jaraqattıń awırılıwı, jaraqattan qan ketiwi.

Jaraqatlanǵan narseniń haqqındaǵına kóre jaraqatlar hár túrli boladı. Meditsinada balalar jaraqatlanıwı kóp ushraydı. Balalar jaraqatlanıwı kóp ushraydı. balalar jaraqatlanıwı ásirese mektepte, , sport maydanshalarında, kóshede, úyde jaraqatlanıwları kóp ushraydı. Bunnan basqa kúndelik turmista, islep shıǵarıwda, awıl xojalıǵında, tabiiy apatlarda hám ózine qast etiw jağdayları da payda etiledi.

Jaraqatlardıń tómendegi túrleri **tafovot** etiledi.

Kesilgen jaraqatlar-toqımalarga qandayda ótkir nárseler: pishaq, shiysha temir hám taǵı basqalar tásir qılǵanda payda boladı jaraqatnıń dógeregi tegis, astındaǵı toqımalarga azıraq zıyan etken, jaraqat ashıq bolıp, qan ketip turadı. Basqa jaraqatlarǵa qaraǵanda birqansha ańsat tazalanadı.

Qırshılǵan jaraqatlar kesilgen jaraqatlardıń bir túri bolıp, bunda teri hám teri astı toqıması astındaǵı toqımalardan ajralıp shıqqan boladı. Bunday jaraqatlar **urinma** sıziq boyınsha háreket qılıp atırǵan kesiwshi nárselerden jaraqatlanıw yamasa teriniń teri astı toqıması menen ajralıwı aqıbetinde júz beriwı múmkin.

KLİNİKASI

Jaraqatnıń klinik manzarası qattı awırıw jaraqat shetleriniń ashılıp turıwı, qan aǵıwı hám deneniń sol bóliminde juz beretuǵın funktsional ózgerisler menen háreketlenedi. Adam ayırım sebepler (janjellesiw, jeńil avariyaǵa ushraw) nátiyjesinde kóplep jaraqatlanganda onıń ulıwma awhalı kóp jamanlasadı: kúshli awırıw, bas aylanıwı, qan basımınıń páseyiwı, teri hám shıllıq **qavatlarınıń** aǵarıp ketiwı, esinen ketiwı múmkin.

Jaraqat alıw.

Jaraqat alıw degende kúsh tásirinde jumsaq toqımalardıń anatomic ózgerissiz jaraqatlanıwı túsiniledi.

Bir jerdiń awırıwı, toqımalardıń isiwı, teri seziliwsheliǵınıń ózgeriwı, qan quyılıwı

(gematoma) gúzetiledi. Jaraqatlangan organ funksiyaları buzılıwı múmkin. Gematoma (qan quyılǵan jer) reńi pigmentin ásten maydalanıwı múnásibeti menen toq qızıl, kókimtir, jasıldan sarı reńge ózgeredi.

EMLEW deneniń jaraqatlangan bólimine oram beriledi, oǵan biyigirek hám zıyat jaratıladı, basıp turatuǵın baylam baylanadı, Jaraqatlangan adam jerge suwıq yamasa muız salınǵan qaltashada quyadı. gematoma úlken bolsa ayırım waqıtları qan súrtip alınadı yamasa qan aǵıwı toqtatıladı. Jaraqatlanıwdan 2-3 kún ótkennen keyin gematomanıń jaqsı súrtiliwı ushin ıssı emlewler (grjelke, jılıtıwshı **compress, doametriya OLVSh**) islenedi.

Músheklerdiń jırtılıwı.

Músheklerdiń jaraqatlanıwı jabıq hám ashıq bolıwı múmkin. Múshek qattı sozilǵanda hám oǵan zor kelgende, máselen, awır júk kóterilgende ol jırtılıwı múmkin. Qarın músheleri hám ayaq-qollardı jazıwshı músheler eń kóp jırtıladı. Músheler bólimin hám tolıq jırtılıwı múmkin.

Jırtılǵan zonanı uslap kóriwdi, ásirese múshek belgisi anıqlanadı. Keyinirek gematoma payda bolıw esaplanadı ósimtesiman **toziilna** payda boladı.

Ádette sol múshek funksiyası tómenleydi yamasa pútinley joǵaladı. baylamlardıń sozilıwı hám jırtılıwı. Buwında onıń kólemine asıp ketetuǵın háreket bolǵanda onı bekkem uslap turatuǵın baylam aparatı soziladı. Ayırım waqıtları bolsa jırtıladı. Buwın tarawında awırıw, hám isiw háreketleriniń shekleniw gúzetiledi. Baylamlar jırtılǵanda gematoma payda boladı hám háreket keregine artıq boladı. Ayaq-qolǵa oram beriw zárúr. Buwın tarawına basıp turatuǵın baylam baylanadı. Dáslepki kúnleri suwıq, keyinshelik ıssı emlewler aymaqlıq qollanıladı. Baylam jırtılǵanda gips baylam qoyıladı, konservativ dawalaw jaqsı nátiyje bermegende operatsiya jolı menen dawa qılınadı.

EZİLİW SİNDROMI.

Ayaq-qollar deneniń basqa bólimleri jumsaq toqımalardıń zilzila waqıtında, basıp qalıwda hám basqalarda azıraq múddetkeshe túrli nárseler (terek, taslar, beton plitalar, óte awır baylamlar hám t.b) astında basılıwı aqıbetinde júz beretuǵın málim simptomlar kompleksi eziliw sindromı deyiledi yamasa jaraqatlanıw taksikozi deyiledi. Bunda músheler teri astı may klechatkası tamırlar hám nervler súyekler mijǵılanadı hám sınadı.

Uzaq waqt eziliw nátiyjesinde músheler hám basqa toqımalar qanǵa **jolshımay** qaladı nátiyjede bul toqımalarda nevroz baslanıp toqımalar óle baslaydı hám ózinen záharli zatlar ajratadı. Són toqımalarda jıynalǵan toksinli zatlar, sondayaq awırıw impulsları aǵımı organizmge tosadı hám shoktı esletiwshi klinik manzarani keltirib shıǵaradı.

Eziliw sindromınıń belgileri.

Nawqastıń ulıwma awhalı daslep kóp jaqsı boladı ol ulıwma biyhallıǵınan ezilgen jeri awırıwınan shikas qılmaydı. Aradan 6-8 saat ótkennen jaraqatlangan ayaq-qolda isiw payda boladı. Bul jerdiń terisi aldına qaraǵanda aǵaradı, keyin qizǵısh-kókimtir tusǵa kiredi. Teride ishi suyıqlıqqa tolı kóbikler payda boladı, ayaq-qolın qımırıtıp bolmay qaladı. Nawqastıń ulıwma awhalı awırılardı. Dene ıssılıǵı 39/40 ǵa kóteriledi. bası qattı awırıwdı, qan basımı aldınǵıǵa kóterilip keyin tosatan pulsı tezlesedi, búyrek ishi buzıladı, aldın sidik ajralıwı kemeyedi keyin sidik ulıwma ajralmay qaladı-**anuriya**.

LEKTSIYA

TAYANISH HÁREKET APARATINIŃ MEXANIKALIQ JARAQATLANIWLARI. İMMOBLİZATSIYA

Reje:

1. Súyekler sınawınıń túrleri hám belgileri.
2. Súyeklerniń shıǵıwı hám onıń túrleri.
3. Súyekler shıqqanda 1-járdem kórsetiw.
4. Súyekler shıǵıwı hám oǵan birinshi járdem.

SÚYEK sınıwı dep, súyek pútinligin buzılıwına ayıladı. Súyek sınıwında kópshilik hallarda súyek sınıqlarınıń sılıwı júz beredi. Bir qatar hallarda súyek sınıqları bolmaydı. (bulalarda bolatuǵın súyek sınıwlarında)

Súyek sınıwı tuwma hám arttırılǵan bolıwı múmkin faktorına ana qarındaǵı dáwirinde túrli faktorların tásirinde júz beretuǵın jaraqatlanıw túrine tuwmaa sınıw deyiledi.

Úlken jastaǵı adamlarda hám ballarda qanday bolmasın mexanik faktorlar nátiyjesinde júz beretuǵın sınıw túrlerin arttırılǵan súyek sınıwı dep ataw ádet bolǵan. Tuwıw waqıtında júz beretuǵın sınıwlar arttırılǵan sınıwlar qatarına kiredi. Súyek kesselliklerinde júz beretuǵın sınıwlar patalogik sınıwlar deyiledi.

Súyeklerdin elastıklığı joǵalıwı nátiyjesinde kekse jasteǵı adamlarda súyek sınıwları kóp ushıraydı.

Súyek sınıwlarında 1-járdem jaraqatlanǵan qol yamasa ayaqtı immobilizatsiyalawdan ibarat. Ashıq súyek sınıwında aldın aseptik baylam qoyıladı. Nawqasqa analgetikler jiberiledi hám onı emlewxañağa jiberiledi.

SINIWLARDI EMLEW PRINSİPLERİ.

Sınıq jumıslardıń emlew tiykarın súyek sınıqların óz-ornına sılıw hám súyek **qadoǵı** payda bolǵansha olardı sol waqıtta tutup turıw shólkemlestiriledi. Súyek sınıqların ornına salıwdan aldın awırıwsızlanıtıladı. Súyek sınıqların tuwrı jaǵdayda ólshep turıw ushın:

1) Gips baylam qoyıladı.

2) Teri ústinen hám skeletten tartıw qollanıladı.

3) Súyek sınıqların xirurgiyalıq metod penen fiksatsiya qılınadı.

Transport immobilizatsiyası-súyek sınıwlarında hám jumsaq toqımalar kópǵana jaraxatlanǵanda deneniń sol bólimine kórik beriw, awırıwdı kemeytiriw, toqımaları keyingi jaraqatlanıwın aldın alıw, Sondayaq travmatik shokti profilaktika qılıw maqsetinde qollanıladı. Transport immobilizatsiyasınıń tómendegi túrleri parıqlanıadı:

1) Ápiwayı **immob-ya** bunda nawqas denesiniń saw jerlerinen paydalanıladı. M: ayaǵı singanda 2 saw ayaǵına boylandı. Jaraqatlanǵan qolın denesine baylandı.

2) Bar qurallar menen **imm-sh**. Tayaq taxta bólegi, bir daste sım, shox-shabbalardan sonday qurallar járdeminde paydalanıw múmkin.

3) Zavodta islep shıqılǵan transport shinaları menen **imm-ya** qılıw.

Transport shinaları ekige:

Fiksatsion hám distraksion shinalarǵa bólinedi.

Fiksatsion shinalar járdemida deneniń jaraqatlanǵan bólimi fiksatsiya qılınadı.

Kramer shinası yamasa **narwansimon** shinani jumsaq sımdan tayarlanadı. Deneniń qaysı bólimi **immob-ya** qılınıwına qarap, shina formasın istegin ózgertiriw múmkin. Túrsıman shina ham jumsaq sımdan jasalǵan túrden ibarat. Onı ańsatlıq penen domalaqlap oraw múmkin. Tiykarınan bilek, qol hám ayaq panjasınıń immob-ya qılıw ushın qollanıladı. Paner shinalar **aksariyat tarnov** formada tayarlanadı. vakkum meditsina shinaları-ayaq hám qollardı immob-ya qılıw ushın isletiledi.

Distraksion shinalar-bul sınıq súyek ushların bir-birinen uzaqlastırıp, qan tamır hám nerv talaları jaraqatlanıwın aldın aladı. Bularǵa-diterixs shinası kiredi.

Transport shinalarını qayıwda qatar qaǵıydalarǵa ámel qılıw zárúr. Shina jaraqatlanǵan zonadan sırtqı eki qaslı buını bekkem uslap turıw zárúr. Immob-ya qopal manipullyar qılıw jaramaydı. Jaraqatlanǵan adamnıń kiyim-bası sheshiledi, baylam jaraqatlanǵan bólimin baylandı. Shinaǵa tayar paxta, shóberek, oraladı.

Narwan tárizli shina qoyıw.

Shian deneniń qaysı bólimine qoyılıwına qarap aldınnan mólsherlenedi. Jelke súyegi singanda shina saw táreptegi kókrektiń ishki shetinen baslap quyılıwı, jaqınlastırılǵan qoldıń yarım búkilgen tirek buwınıń sırtqı júzi baylap barıwı hám barmaqlar ushınan bir qansha asırıp tamamlanıwı kerek. Bilek jaraqatlanǵanda jelkeniń ushınan bir orta bólimi shinanıń joqarı tárepi, barmaqlarınıń ushları shinanıń tómengi sathi esaplanadı. Baltır jaraqatlanǵanda úsh tárepinen fiksatsiya qılǵan jaqsı: Bir ǵana shianni baltır hám ayaq pánjesi barmaqları ushınıń arqa tárepinen sonıń ushınan bir bólimineshe, basqa ekewine baltırın jat tárepleri boylap fiksatsiya qılınadı. Bunda shinalardıń ayaq tabanlarına tiyip turatuǵın bólimin baltır-pánje buwınıń birqansha bekkemlew ushın azanǵı kórinisinde qayrıladı.

Derixs shinasın qoyıw. Shinanıń ayaq barmaqlarına mas keletuǵın bólimin ayaq pánjesiniń taban bólimine bint penen fiksatsiya qılınadı. Birqansha uzın sırtqı bólimin **qóltıqtan** baslap qoyıladı hám ayaq bólimine metal halqaǵa kiritilip, onnan 8-10 sm sırtqa shıǵarıp qoyıladı.

SÚYEK SHÍǴIWI.

Súyek shıǵıwı degende bir yamasa bir neshe súyeklerdin bulzılıwın buwın júzesinen patalogik sılıwı, Olardıń normal anatomik ózara múnasebetlerdin buzılıwı túsiniłiwı. Súyeklerdin tólıq hám shala shıǵıwı **tafovut** qılınadı:

Súyek shıǵıwınıń tómendegi túrleri málim:

1) Jaraqatlanıw aqıbetinde júzbergen travmatik shıǵıwı.

2) Baylam aparatı hám súyeklerdin baylam ushları zıyanlanıwı menen baylanıslı bolǵan kesselliklerde payda bolatuǵın patalogik shıǵıwı.

3) Tuwma shıǵıwı.

4) Súyektiń baylam apparatınıń sozılıwı nátiyjesinde kóbinese súyektiń travmatik shıǵıwı nadurıs emlengende júz beretuǵın ádet bolıp qalǵan shıǵıwlar.

5) Óz waqıtında ornına salınbaǵan -eskirgen súyek shıǵıwı.

Súyektiń shıǵıwı waqıtında qattı awırır boladı. Keyingi kúnderde awırır bolsa áste-ásten tómenleydi. Qol hám ayaq súyegi shıqqanda olar majbúriy jaǵdaydı iyeleydi. Buwınlarıdaǵı háreketler kólemi keskin buzılǵan. Buwın konfiguratsiyası buwın júzesi jaǵdaydı ózgerisiniń nervya hám, gematoma esabına hám keskin ózgeredi.

SÚYEKLER SHIQQANDA BİRINSHI JARDEM.

Ayaq hám qoldı immob-ya qılıw zárúr. Awırırwdı pásiyiw maqsetinde súyek shıqqan zonada muz yamasa suwıq suw salınǵan qaltasha qoyıladı.

Analgetiklar jiberiledi sonnan soń nawqastı tezlik penen emlew orınlarına jiberiledi. Shıqqan súyekti vrach tuwrılaydı.

Súyek shıǵıwınıń túrine hám qayjerdegi súyek shıqqanına qarap, onıń ornına salıwınıń molayyan usılları bar. Buwın boslıǵına novokain jiberip, aymaqlıq awırırwsızlantırırwdan soń súyek ornına saladı. M: Úlken buwında shanoq-son buwında súyek shıqqanda skelet múshekleri tonusni bosastırır ushın miorelaksantlar menen ulıwma awırırwsızlantırırwǵa tuwrı keledi. Shıqqan súyek ornına salınǵannan soń ayaq yamasa qoldı baylam yamasa gips longeta menen 4-5 kalǵan qıymıldamaytuǵın qılıp qoyınladı. Sonnan soń em gimnastıkasý, massaj hám ýssý emlewler buyırıladı.

Eskirgaen súyek shıǵıwlarında súyekti operatsiya qılımb, ornına salınadı. Ádet bolıp qalǵan súyek shıǵıwında baylam apparatın operatsiya jolı menen bekkemlenedi.

KÓKREK QUWISINIŃ JABIQ ZIYANLANIWI.

Kókirektiń jabıq zıyanlanıwları tınshlıq dáwirinde 10 % ni payda etedi. Kókirekntiń jabıq zıyanlanıwları kóp ushıraydı hám dem alıw ritminiń buzılıwı menen keshedi.

Kókirek quwısı jumsaq toqımalarınń zıyanlanıwlarında sol jerde isiw, awırır, teri astı gematomasi boladı. Awırır tereń dem alǵanda, basıp kórgende qattı awıradı.

Qabırǵanıń sınıwı. Quralsız travmalarda yamasa kókirek quwısınıń basılıwınan sınadı. Qabırǵalar jábirlenedi, súyek ústki perdesi astınan sınadı hám bir yamasa bir neshe qbırǵalar tolıq sınadı. Qabırǵalar sınıb ókpe yamasa plevrani zıyanlanıwlawı múmkin.

Klinik belgileri: Qabırǵalar jeke sınıǵanda ótkir sheklengen awırır gúzitedi. Bul dem alǵanda, jótelgende hám dene jaǵdayın ózertirgende kúshyedi. Uslap kóriw jolı menen awırır anıqlanadı, súyek sınıqları siljıǵan sınıwda qabırǵalarınń forma paganamon bolıp qaladı.

Qabırǵalar kóp jerinen sınıǵanda klinik manzara jamanlasadı, nawqas shok halatta bolıwı múmkin. Ókpe toqıması jaraqatlanǵanda teri astı emfizemesi payda boladı-hawa teri astı kletchatkası shıǵadı, nawqas qan túpiredi, dem alıw qıyınlasadı akrotsianoza (erin, murın ushı, qulaq shıǵanaǵı barmaqlar ushı kógeredi) taxikardiya boladı. Plevra boslıǵında qan jıynalǵanda hám hawa bolǵanda ókpeniń dem alıwı esitlmeydi. Qabırǵalar sınıwın tastıyqlaw ushın kókirek quwıslıǵı rentgenologik tekseriledi.

Birinshi meditsinalıq járdem kórsetiw.

Sınıǵan zonaǵa 5-10 ml 2% navokain eritpesi jiberiledi. Kóp jerden sınıǵanda olardıń zonasına 0.5% li navokain eritpesi kiritiledi hám sol táreptiń ózinde vagosimpatik blokada qılınadı. 10 min. ótkennen keyin iyneni shıǵarmay turıp qosımsha ráwishte 0.02% li novkain eritpesi hám 0.04 5 dikain eritpei jiberiw kerek.

Ókpe yallıǵlanishini profilaktika qılıw ushın nawqas dem gimnastıkası menen shuǵıllanıwı kerek. Qabırǵalar sınıǵanda kókirek quwısınıń bintlew usınılmaydı.

OMIRAW SÚYEGINIŃ SHIǴIWI

Omıraw suyegi akromial hám tós ushları shıǵıwı pariq qılınadı. Baylam apparatınıń jırtılıw darejesine kóre onıń tolıq hám bir bólimi shıǵıwı tafovolt qılınadı. Tolıq shıǵıwda sol sahadaǵı baylam apparatı bıratala jırtıladı, málim belgileri saqlanıb qaladı.

Klinikalıq belgileri: omıraw suyegi akromial ushınan shıqqanda jelke ústi sahasında akromial ushınıń shıǵıp qalıwı sebepliri. paganamon deformatsiya kózde tutıladı. Qisman shıqqanda omırawnıń akromial ushı onalıq júz-rost túrtip shıqqaydı.

Omıraw tós ushı shıqqanda bul sahada omıraw suyeginiń túrtip shıqqanlıǵı hám gematoma kórinedi. Diagnostioidinlastırır ushın rentgenografiya qılınadı.

Birinshi járdem: jelke súyegi uzaqlastırılǵanda hám omırawdıń shıǵıp turǵan ushı basılǵanda omıraw ornına túsedı. Omıraw súyegine qalıń karton pelot qılınadı hám gips baylam menen fiksatsiya qılınadı. Omırawdıń shıqqan ushın tutıp turıwınıń iláji bolmaǵanı operatsiya jolı menen dawalanadı.

Omıraw suyeginiń sınıwı

Quralsız zarb túskende yamasa jazılǵan qolǵa, tirsekke, jelkeniń júzasına jıǵılǵanda omıraw súyegi sınadı. Úlken jasta adamlarda kundalang, qıysıq hám bólinip sınıw qayd qılınadı. Ádette omıraw sınıwı súyek sınıqlarınıń siljıwı menen ótedi.

Súyek sınıqları tamır, nerv tutamın, plevra gumbezi yamasa teri jaraqatlanıwı múmkin.

Klinik belgileri: kúshli awırıw hám sınğan zonada **poğonsimon** deformatsiya gúzetiledi. Jelke astı zonası saw tárepke kóre qısqaradı. Nawqas jaraqatlangan táreptegi qolına kóterip turadı.

1-járdem kórsetiwde jaraqatlangan táreptegi qolğa Dezo baylamı yamasa kasinkası paydalanıladı. Sınıwdı emlewde jaraqatlangan zonağa navokain jiberiledi yamasa blokada qılınadı. Nawqastıń jelkelerin ilaji barınsha uzaqlastırladı hám eki jelke ushı sahasına 2 paxta halqa kiygizilip, olardı rezina naysha menen baylanadı (Delbe metodi) Kerilgin jelkeler ústine halqalar ornına segizsiyaqlı baylam qoysa ham boladı. Súyek sınıqları 3-4 háptede pitedi. Súyek sınıqların ornına salıp bolmasa operatsiya qılınadı.

Operatsiya **mohiyati** súyek sınıqların lavsan jip yamasa sım menen sondayaq, omıraw súyeginiń eki ushınan ótkeriletuǵın tatbaspaytuǵın polat kegey menen biriktirıwden ibarat.

Kókierek quwısın tesip kiredtuǵın ashıq zıyanlanıwlar.

Kókierek quwısınıń shıq zıyanlanıwları degende teri, teri klechatkası hám múshek qabatına, parietal plevra zıyanlanıwlanatuǵın zıyanlanıwlar túsiniledi. Kókrektiń ashıq jaralanıwı suwıq qural yamasa oqatar quraldan payda boladı.

Kókierek quwısına tesip kiretuǵın, jaralanıwlarında kóbinese pnevmotoraks-plevra boslıǵında hawa jıynalıwı, gemotoraks plevra boslıǵında qan jıynalıwı hám gemopnevmotoraks hawa hám qan jıynalıwı gúzetiledi.

ShOK JAǴDAYI. EZILIW SINDROMI.

Reje:

1. Shoktıń kelip shıǵıw sebepleri túrleri hám birinshi járdem.
2. Eziliw sindromı, klinik belgileri, birinshi járdem kórsetiw usılları.
3. Kúyiw túrleri, dáwirleri hám darejelari
4. Kúyiwde birinshi járdem kórsetiw
5. Suwıq urıwı, birinshi meditsinalıq járdem

JARAQATLANIW ShOKI.

Shok degende nawqastıń jaraqatlanıw aqibetinde oraylıq nerv sisteması hám basqa fiziologok sistemalardıń qozǵalıwı yamasa funksiyalarınń páseyip ketiwi menen **namayon** bolatuǵın ulıwma awır jaǵday túsiniledi.

Operatsiyadan keyin júz beretuǵın xirurgik shokka operatsiyanıń uzaq dawam etiwı, narkozdıń **takfaktorlashganligi** yamasa aymaqlıq awırıwsızlantırıw, kóp qan joǵaltıw operatsiyalardı nerv toqımaları kóp arnawlı **shokogen** saxalarında ótkeriw sebep boladı. Shok payda bolıw waqıtına kóre birlemshi hám eklemshi boladı.

Birlemshi shok jaraqatlanıw júzbergen waqıtta, eklemshi shok bolsa jaraqatlanıwdan azıraq waqıt, ayırım waqıtları bolsa bir neshe saat ótkennen keyin payda boladı.

Kelip shıǵıw sebeplerine kóre shok tómendegilerge bólinedi: travmatik, anantafilaktik (dáriler reoaksiyasidan keyingi) kardiogen (miokard infarktidan keyin) infeksiontoksik (záhárleniwlerden keyin) gemorragik (kóp qan joǵaltıwdan sóń) hám basqalar **tafovolt** qılınadı.

Shoktıń klinik belgileri onı keltirip shıqarǵan faktorlarına kóre túrlishe boladı: nawqas, kóp terleydi, reńi aǵaradı, bası aylanadı, pulsı tezlesedi, qan basımı aldınǵıǵa biraz asqan, keyinshelik paseygen boladı, nawqas lanj, dógerekke **loqayd**, bolıp qaladı, qan basımı pásiyip ketedi. Pulsı tezlesken tolıqlıǵı sust, kóbinese jip tárizli boladı. Terisi keyinshelik qızarǵan, suwıq ter aǵadı. Nawqastıń júzi solǵın bolıp, qarashıqları keńeyedi, hám jaqtılıqtı zorga sezedi.

DAWASI.

Shokti emlew ushın onı kelitirip shıǵarǵan faktorlarǵa tiykarlanıladı. Travmatik **shikda** awırıwsızlantıratuǵın dáriler narkotiklar anafilaktik shokta-allergiyaǵa qarsı dáriler-dimedrol, suprastın, tavegil, kaltsiy xlorid, prednizon kardiogen shokda júrek tamır sistemasın stimullawshı hám qan basımın kóteriushı dáriler, gemoraggik shokda qan aǵıwın toqtatıw, tamırǵa qan, plazma hám qan ornın basıwshı shokka qarsı suyıqlıqlar quyıw, bunnan tısqari simptomatik emlew menen nawqastıń awhalı jaqsılanadı.

EZILIW SINDROMI

Ayaq-qollar deneniń basqa bólimleri jumsaq toqımalarınń zilzila waqıtında, basıp qalıwda hám basqalarda uzaq múddetkeshekem túrli nárseler (terek, toslar, beton plitalar, júdá awır buyımlar hám t b) astında basılıwı aqibetinde júz beretuǵın málim simptomlar kompleksi eziliw sindromı delinedi yamasa jaraqatlanıw taksikozi deilinedi. Bunda múshekler teri astı may klechatkası tamırlar hám nervlar súyekler opırıladı hám sınadı.

Uzaq waqıt eziliw nátiyjesinde múshekler hám basqa toqımalar qanǵa jılımay qaladı nátiyjede bul toqımalarda nekroz baslanıp toqımalar óle baslaydı hám ózinen záhárli zatlar ajratadı. Sóń toqımalarda jıynalǵan toksinli zatlar, sondayaq awırıw impulsları aǵımı organizmge tosadı hám shoktı esletiwshı klinik ortalıqtı keltirip shıǵaradı.

Eziliw sindrominiń belgileri.

Nawqastıń ulıwma awhalı dáslep kóp jaqsı boladı ol ulıwma biyhallıǵınan ezilgen jeri awırıwınan arz qılmaydı. Aradan 6-8 saat ótkennen keyin jaraqatlangan ayaq-qolda isiw payda boladı. Bul saxanıń terisi aldınǵıǵa qaraǵanda aǵaradı, keyin qızǵısh-kókimtir túske kiredi. Teride ishi suyıqlıqqa tolıq kóbikler payda boladı, ayaq-qoldı qıymıldıtıp bolmay qaladı. Nawqastıń ulıwma awhalı awırlasadı. Dene ıssılıǵı 39/40 ge kóteriledi bası qattı awıradı, qan basımı aldınǵıǵa kóterilip keyin tusedi pulsi tezlesedi, búyrek ishi bulzıladı, aldın sidik ajralıwı kemeyedi keyin sidik ulıwma ajralmay qaladı-**anuriya**.

Klinik keshiwi hám toqımalardaǵı patologoanatomik ózgerislerge qarap, operetsiyalıq infektsiyaları tómendegilerge ajratıladı:

Ótkir operetsiyalıq infektsiyaları:

1. Ótkir irińli infektsiya;
2. Ótkir anaerob infektsiya;
3. Ótkir arnawlı infektsiya (qoqsuw, kúydirgi hám t b.)
4. Ótkir **chirish** infektsiyası.

Juqpalı operetsiyalıq infektsiyası:

1. Juqpalı nospetsifik infektsiya;
2. Juqpalı arnawlı infektsiya (sil, zaxm, aktinomikoz).

Ótkir irińli infektsiyalar.

Kóbinese ótkir irińli infektsiyalardı stafilakokk, streptokokk, ishek tayaqshası, pnevmokokk, kók iriń tayaqshası qózǵatadı.

Irińli jaǵdaydıń keshiwi hám aqıbeti tómendegi faktorlarǵa baylanıslı:

1. Makroorganizmniń immunoogik jaǵdayı,
2. Mikroblardıń biologiyalıq qásiyetleri-dozası, virollentligi hám b.
3. Mikrob túsken jerdiń anatomo-fiziologik qásiyetleri;
4. Qan aylanıwdıń jaǵdayı,
5. Nawqas qanı quramı,
6. Deneniń allergiyalanıw darejesi.

Mikroorganizmler denegе túskende tómendegi aymaqlıq belgiler gúzetiledi: arterial giperemiy, isiw, awırıw, sol jerde ıssılıqtıń kóteriliwi, organ hám toqımalar háreketiniń buzılıwı. **Yallıǵlanish eksudatida** kóp muǵdarda leykotsitler jıynaladı.

Ulıwma reaksiyalardıń kelip shıǵıwı bakteriyalar toksinlarınıń hám toqımaların maydalanıw ónimleriniń muǵdarına, deneniń qorǵanıw kúshlerine baylanıslı. Ulıwma klinik belgilerine dene ıssılıǵınıń ósiwi, qaltraw, bas awırıwı, ulıwma halsızlık, aql-esimniń xıralasıwı kiredi. Júrek-qan tamır, bawır hám búyrekler háreketi izden shıǵadı. Qan quramındaǵı ózgerisler: kemqanlıq, COE ósiwi, leykotsiter formulanıń shepke siljıwı hám b. Bawır jaraqatlanganda globullınlar muǵdarı artıwı, albulminlar muǵdarı bolsa kemeyiwi, búyrek jaraqatlanganda **peshobda** aqsıl hám tsilindrlar payda bolıwı gúzetiledi.

Irińli infektsiyalardı aldın alıw ushın tómendegilerge ietibar beriw lazım:

1. Jaraqatlanıwlardıń aldın alıw,
2. Jaraqatlanıwlarda birinshi meditsinalıq járdemdi tuwrı kórsetiw,
3. Qanlı diabet hám b. kesselliklerdi emlew,
4. Túrlı irińli jaǵdaylardı óz waqıtında emlew.

Emlew xana ishki infektsiyaların aldın alıw ushın tómendegiler ámelge asırıladı:

-bólimde islewshiler arasında stafilakokk tasıwshıların sanatsiya qılıw,

-bólimniń sanitariya-gigiena jaǵdayın qattı nazarat qılıw,

-ótkir operetsiyalıq infektsiyası anıqlanǵan nawqaslardı ajratıw,

-emlew hám operetsiyalıq ámeliyatı ótkerilip atırǵanda aseptika hám antiseptika qaǵıydalarına ámel qılıw,

-aktiv emlew,

-gripp epidemiyası waqıtında arnawlı maskalardan paydalanıw, sebebi bul hám organizmni kúshsizlentirip, irińli infektsiyalar rawajlanıwına sharayat jaratadı.

Ótkir irińli infektsiyalardı emlew tiykarınan **yallıǵlanish óshoǵini** shegaralawǵa qaratiladı. Bunıń ushın **yallıǵlanish óshoǵi** dógeresine novokain hám antibiotiklar jiberiw, vena yamasa molshaklar arasına antibiotiklar jiberiw, fizioterapevtik emlewler usınıw hám basqa kesheler orınlanadı. Bundan tısqarı irińlegen toqımanı irińnen tazalaw, antiseptik dáriler menen juwıw, gipertonik eritpe menen tampon qoyıw hám basqa kesheler orınlanadı. Organizmniń immun tizimini jaqsılaw maqsetinde vitaminler, autogemoterapiya, kaloriyalı hám sipatlı awqatlanıw usınıladı. Jaramı nekroz massalarından tezirek tazalanıwı ushın proteolitik fermentlerden (ximotripsin, terrilitin) paydalanıladı. Ayrım hallarda immunomodulyator preparatları (timolin, timoglobullin hám.t.b.) beriledi. Antibiotikler menen emlew, aktiv hám passiv emlew usıllarınan paydalanıladı.

Panaritsiy-barmaqlardı ótkir irińli **yallıǵlanishi**. Ol teri arasınan, teri astında, tırnaq astında, payda, súyekte, buwında bolıwı múmkin. Keyingi 3 túri awır keshedi.

Kesellikni tiykarǵı belgileri: awırw, isiw, qızarıw, ıssılıqtıń kóteriliwi hám barmaqlardıń háreketi buzılıwı. Bul belgiler panaritsiyniń túrine qarap hár túrli dárejede kórsetilgen boladı. Panaritsiyniń tiykarǵı hám daimiy belgisi kúsheyip baratuǵın awırwdır. Onı aldın alıw ushın mikrotravmalardan saqlanıw, jeke gigenaǵa itibar beriw, tırnaq alıw hám manikyurda itibarlı bolıw hám hák. Panaritsiyni baslanǵısh dáwirinde barmaqta gipertonik eritpege (10-20 % as duzı) salıp turıw, piyaz baylaw, baylam qoyıw (Vishnevskiy malxamı menen) múmkin.

Awırw kúsheygende opereatsiyalıq jolı menen dawa qılınadı. Panaritsiy 1-2 % novokainlı anesteziyadan sóń kesiledi hám irińnen tazalanıp, antiseptikler menen em qılınadı. Eger waqıtında opereatsiyalıq emlew qılınbasa awır túrlerine ótip ketiwi hám asaratlar beriwı múmkin.

Folrolnkoll-shash qapshası, may bezleri hám olardıń dógerindegi toqımaların ótkir irińli **yallıǵlanishi**. Ol usı teri keselligi kóbirek moyında, arqada, quyırqta hám júzde bolıp turadı. Onı stafilakokklar keltirip shıǵaradı. Ásirese teriniń mayda jaraqatlanıwı, teri pataslanıwı, suwıq qatıwı, avitaminoz, qantlı diabet nátiyjesinde rawajlanadı. **Shipqan** baslanıwında infiltrat (toqımanıń isiwishi), awırw seziledi hám áste-ásten rawajlanıp baradı. İnfiltrat hám, awırw hám kúshiye baradı. **Yallıǵlanishniń** hámme belgileri namayan boladı. 5-7 kúnge barıp **chipqanıń** ortasında irińli sterjen payda boladı hám islewdiń pásiyiwi, uyqınıń buzılıwı, ulıwma ıssılıqtıń kóteriliwi sıyaqlı ózgerisler gúzetiledi. **Chipqandı** joqarı erinde jaylasıwı qáwipli bolıp, sebebi infektsiya venalar arqalı bas miyge ótiwi hám meningit asaratın beriwı múmkin.

Birinshi meditsinalıq járdemde ıssı qılıw, UVSh, piyaz baylaw, Vishnevskiy súiritpesin qoyıw, antibiotiklar isletiw orınlıdır. Eger bul kesheler nátiyje bermese operetsiyalıq usılı qollanadı. Jara kesip irińdi sterjeni alıp taslanadı hám irińnen tazalanıp, vodorod peroksid, gipertonik eritpe menen tolrolnda qoyıladı. Antibiotikler (ampitsillin) inektsiya qılınadı. Aktiv hám passiv emlew múmkin. **Chipqandı** aldın alıwda jeke gigenaǵa ámel qılıw hám jaraqatlanganda antiseptiklerdi isletiw úlken ahámiyтке iye.

Karbunkul-shash qapshaları, may bezleri hám basqa qaptal hám astıńǵı toqımaların kóplep irińli **yallıǵlanishi** nátiyjesinde toqımanı nekrozǵa ushirap, orta bóliminde qaramtır reńli tústi aladı. Awır hallarda teri astı kletshatkası hám **yallıǵlanadı**. Karbunkul arqa hám moyında kóbirek jaylasıp, qózǵatwshısı stafilakokklar. Karbunkul **chipqanǵa** qaraǵanda awırlaw ótedi.

Yallıǵlangan jerde kúshli awırw bolıp, uyqı bulzıladı, dene ıssılıǵı 39⁰ S ǵa shekem kóteriledi, kóbinese lifadenit, tromboflebit, sepsis sıyaqlı asaratlar beredi.

Kesellikti baslanıwında aymaqlıq emlewar (qurǵaq ıssı, OLVSh, antibiotiklar) qılınadı. Karbunkul payda bolǵannan keyin, operetsiyalıq usılı menen kesilip, jara tazalanadı-nekrozǵa ushıraǵan toqımalar, irińler alıp taslanadı hám antibiotikler, antibakterial dáriler (furatsillin, kaliy permanganat, vodorod peroksid) menen juwıladı hám gipertonik eritpe (10 % asduzı) menen **tuwrunda** qoyılıp, ol hár kúni jańalanadı.

Lifangit-limfa tamirlarınıń, **limfadenit** bolsa limfa bezleriniń **yallıǵlanishidir**. İrińli jaǵdaylarınń asaratı sıpatında rawajlanadı. Nawqaslar jaraqatlangan saxada ashıw, qıshıwǵa shikayat qıladılar, irińli **ochaqtan** limfa túyinleri tárep baǵdarlangan qızıl sızıqlar payda boladı, olar awırwlı bolıp, úlkenlesedi, tıǵızlasadı. Olardıń dógerindegi teri qızarǵan, biraq kóp waqıt ótkennen keyin flyukuatsiya gúzetiledi.

Emlewde tiykarǵı iriń oshaǵın tamamlaw, antibakterial terapiya, immobilizatsiyadan paydalanıladı.

Abtsess-irińdi toqıma hám organlarda shegaralangan toplanıwıdır. Tiykarǵı qozǵatıwshısı stafilakokklar. Jaralanganda, mikrotravmalarda, emlewar qılıwda aseptika qaǵıydaları buzılǵanda kelip shıǵadı. Awırw, teri qızarıwı, flyolkolatsiya gúzetiledi. Dene ıssılıǵı kóteriledi.

Flegmona-teri astı yamasa **mushak aro** toqımasınıń tarqalǵan irińli **yallıǵlanishi**. Klinik belgileri: teri qızarıwı, joqarı ıssılıq, awırw, jaraqatlangan organ háreketiniń buzılıwı.

Abtsess hám flegmonanı emlew payda bolıp bolǵan irińdi kesiw, ólgen toqımaları alıp taslaw, vodorod peroksid, folratsilin menen jaranı juwıw, drenaj yamasa gipertonik eritpeli tampon qoyıwdan ibarat. Antibiotiklar, stafilakokka qarsı γ -globullin, dezintoksikatsiya maqsetinde qan ornın basıwshı suyıqlıqlar jiberiledi.

Sepsis-awır infektsiyalıq kesellik bolıp, kóbinese iriń shaqırıwshı mikroblar keltirip shıǵaradı. Sepsis tuwrıdan-tuwrı rawajlansa biremshı, irińli kesselliklerden sóń kelip shıqsa eklemshı delinedi. Sepsis organizmdı infektsiyaǵa qarsı qabileti paseygende, irińli **yallıǵlanishlar** pútin dene boylap tarqalıp ketiwi nátiyjesinde júz beredi. Septitsemiy hám septikopiemiy parıqlanadı. Metastazlırsız ótkir sepsis-septitsemiyda joqarı ıssılıq (40-41⁰ S), kúnlık ıssılıq parqı kishi bolıwı (1⁰ S), metastazlarda bolsa (septikopiemiya) azanǵı hám keshqurıń ıssılıqlar arasında parıq úlken bolıwı gúzetiledi. Teri aǵarǵan, **petexial** taspalar, pulst kúshsizligi, arterial basım páseygeni anıqlanadı. Qanda leykotsitoz, sterillikka tekserilgende mikroblar ósiwi anıqlanadı. Eń awır asaratı septik shok bolıp esaplanadı.

Emlewde nawqastı kaloriyalı, vitaminli awqatlandırıwǵa itibar beriw kerek. jataq jaralarınıń aldı alınadı. Sepsisni keltrip shıǵarǵan ochaq biytarep etiledi. Antibiotiklar, immunostimulyatorlardan paydalanıladı.

Anaerob infektsiyalar

Gazli gangrena-kóbirek Klostridium perfringens túrne tiyisli mikroblar qozǵatadı. Bul mikroblar shıǵındı, shań, adamnıń patas terisinde júda kóp boladı. Gazli gangrena rawajlanıwına magistral ónlawlardı zıyanlanıwı, süyeklerdi ashıq sınıwında jeterli immobilizatsiya qılmaslıq, jaranıń pataslanıwı, buwınlarda jaraqat bolıwı, toqımalarıdaǵı kislorod jetispewshiligi, ashlıq, suwıq qatıw, organizm qarsılıǵın páseyiwi hám b. tasir kórsetedi.

Klinik belgileri jaralanıwdan 3-4 kún ótkennen keyin júzege shıǵa baslaydı. Jarada qattı tartısatuǵın awırw payda bolıwı hám jaralanǵan nawqas ulıwma awhalınnıń jamanlasıwı, qozǵalıw, júz aǵarıwı, tildiń qurǵaqlasıwı dáslepki belgiler bolıp esaplanadı. Keyinshelik jara aylanası qurıydı, toqımalar tezlik penen isiedi hám áste-ásten qol yamasa ayaqtıń hámme jerine tarqaladı, **mushaklar** reńi ózgeredi (qaynatılǵan góshke uqsap qaladı) hám teride hár túrli reńdegi daǵlar payda boladı. Teri astı kletchatkasıda gaz bolǵanlıǵınan uslap kórilgende jurlaǵanday boladı. Bunnan tısqarı jaradan jaman iyis keledi, dógeretine kóbikler tasadı, **mushaklar** iriydi. Nawqastıń awhalı záhárleńiw sebepli jamanlasa baslaydı. Sol waqıtta jumsaq toqımalar óle baslaydı, gangrena joqarıǵa kóterilip baradı.

Gazlı gangrenaǵa operetsiyalıq usılı menen emlew qılınadı, yaǵnıy jaraqatlangan jerdiń terisi **mushaklar** jónelisi boylap kesiledi. Eger bul ilajlar járdem bermese, qol yamasa ayaq amputatsiya qılınadı. Bunnan tısqarı antibiotikler, qan ornın basıwshı suyıqlıqlar qoyıw hám basqa sharalar kóreledi. Arnawlı dawası 50000 AB gangrenaǵa qarsı **zardob** jiberiw bolıp esaplanadı. Nawqas óz aldına palatada qaraladı. Onıń jarasına tiygen nárseler taslap jiberiledi.

Aldın alıw ushın jumsaq toqımalar jaraqatlanganda, súyekler sınıǵanda **mushaklar** arasına gangrenaǵa qarsı (3000 birlik **zardobni** 100-150 ml sterillanǵan fiziologik eritpede eritip) **zardob** jiberiledi hámde jaralar óz waqtında birlemshi operetsiyalıq qayta islew ótkeriledi.

Qoqchol-ótkir juqpalı kesellik bolıp, onı teride, adamlar kiyiminde, jerde bolatuǵın qoqchol tayaqshaları keltirip shıǵaradı. Sonıń ushın hám teri yamasa shılımslıq perdeniń hár qanday kishi jaraqatlanıwı nátiyjesinde qoqchol tayaqshası adam organizmine sol jaraqatlar arqalı túisiwi múmkin. Qoqcholnıń belgileri ózne tán bolıp, tiykarınan jarada tartısatuǵın awırw payda bolıwı hámde **mushaklarıning**, hatte kúshsiz tasiwirinde hám (dawıs, jarıǵlıq túisiwi, hám basqalar) tartıp qalıwı hám nátiyjede tırısıp qalıwınan ibarat boladı. Tırısıw tiykarınan shaynaw **mushaklarından** baslanadı (**trizm**), keyin mimika **mushaklarına** (**sardonik kollish**), ese **mushaklarına** hámde deneniń hámme **mushaklarına** tarqaladı. Nawqas majburiy jaǵdaydı iyeleydi (opistotonols). Dene ıssılıǵı 40-42⁰ C qa shekem kóteriledi, dem hám puls tezlesedi, nawqas kóp terleydi, halsız bolıp qaladı, ishki organlarında spazm payda boladı.

Emleude denegge kúnige 3-4 l suyıqlıq kiritiledi. Dem alıw jollarında asaratlar júzege kelmesligi ushın antibiotikler, tırısıwları aldın alıw ushın miorelaksantlar-diplatsin, ditilin, neyroleptiklar-aminazin, antigistamnıń dáriler-dimedrol, suprastin, qoqcholga qarsı **zardob** (venaǵa 200000 AE kúnige) jiberiledi.

Qoqcholni aldın alıw ushın hár qanday jaraqatlanıwlarında teri astına arnawlı **zardob** hám anatoksin qılınadı. **Zardobtıń** bir profilaktik dozası 1500 AB ni quraydı, eger jara topıraq yamasa shańlı kiyim menen pataslangan bolsa 3000 AB jiberiledi.

Saramas. Teri hám shıllıq perdelerdi streptokokk penen jaraqatlanıwı bolıp, mikrob ádette mayda jarıqshalar arqalı kiredi hám tarqaladı. Jeńil formada (eritemesimon) teriniń qızarıwı hám isiwı, ortashada bolsa pofaksimoniiriniń taspalar, toqımaların kúshlirek isiwı, awır forma teri **yallıǵlanishi**, ter hám teri astı kletchatkasınıń nekrozi menen **tavsiflanadı**.

Nawqasta halsızlık, qaltıraw, dene ıssılıǵı kóteriliwi gúzetiledi. Awır hallarda esinen ketiw aynıwı, alıqsıraw múmkin.

Saramas tromboflebit, nefrit, pnevmoniyaga alıp keliwi múmkin.

Emleude antibiotiklar pentsillin 500000 TB 4-6 marte), aymaqlıq emlewler-OLB nurlantırıw, antiseptiklar menen baylap qoyıw, organizm qarsılıǵın asırıwǵa qaratıladı. Nawqaslar dógerektegilerden ajratıp emlenedi.

KÚYIW. SUWIQ ALDIRIW.

Reje:

1. **Kúyiw hám onıń sebepliri.**
2. **Kúyiw klinik belgileri hám aldın alıw ilajları.**
3. **Suwıq aldirıw sebepleri hám emlew.**

Kúyiw dep toqımaları joqarı temperatura, ximiyalıq faktorlar, nur hám elektr toǵı tasirinde jaraqatlanıwına ayıladı.

Termik kúyiwler

Termik kúyiwler ulıwma kúyiwlerdi 90-95 % in quraydı. Termik kúyiwlerge alança, qaynaǵan suyıqlıqlar, bular, ıssı buyımlar sebepshi bolıwı múmkin. Kúyiwge juwapan denede júz beretuǵın patologik jaǵday kúyiw keselligi deyiledi: Onıń tómendegi dáwirleri parıqlanadı: 1) kúyiw shokı, 2) ótkir kúyiw toksemiysi, 3) ótkir septikotoksiemi, 4) rekonvalesentsiya.

Kúyiw keselligin awırılıǵı kúygen maydanniń kólemine hám toqımaları kóplik tereń kúygenine baylanıslı.

Kúyiw darejelere:

1-darejeli kúyiw dep toqımaların qızarıwı hám isiwı ashırıw gúzetiledi. Toqımaları óltirip bolmaydı.

2-darejeli kúyiwde tınıq suyıqlıq (plazma) menen tolǵan kóbikler payda boladı. Kóbikler dógeresinde qızarǵan jerler anıqlanadı, ashırıw boladı.

3 A darejeli kúyiwde jarılǵan yamasa sarı suyıqlıq penen tolǵan kóbikler anıqlanadı. Jarılǵan **pofak** ornında ıǵal nekroz gúzetiledi, awırw sezgisi paseygen.

3 B darejeli kúyiw-keń gemorragik suyıqlıq penen tolǵan kóbikler gúzetiledi. Kóbikler jarılǵan jerde tıǵız, qurǵaq, qońır reńli poslaq gúzetiledi. Bul qurǵaq nekroz, teri tamırları trombozi nátiyjesidur.

4-darejeli kúyiw-teriden tereńde jatırǵan **mushaklar** hám súyekler hám nekrozǵa ushraydı.

Kúyiw shoki-deneniń 20 % i 2-hám 3 A dárejede yamasa 10 % i 3 B hám 4-dárejede kúygende gúzetiledi.

I darejeli kúyiw shokında nawqastıń jaǵdayı ortasha bolıp, es-qushlı saqlanǵan, qaltıraw, teri aǵarıwı, puls hám arterial basımınń ózgerisi, kekselerde qozǵalıw, balalarda apatiya, tormozlanıw gúzetiledi.

II dárejede nawqastıń awhalı awır, es-qushı saqlanǵan, háreket qozǵalıwı tormozlanıwǵa ótedi, sharshaw, kewil aynıw, qusıw, teri qurıwı, aǵarıwı, puls tezlesiwı, arterial basım paseyiwi, dem alıwınıń **juzakilaisiwı**, tezlesiwı gúzetiledi.

III dárejede nawqastıń awhalı júdá awır bolıp, es-xolshı xıralasadı, sharshaw, kofe quyqası sıyaqlı qusıw, teri aǵarıwı, puls jip tárizli bolıwı, arterial basım hám dene ıssılıǵı paseyiwi gúzetiledi.

Ótkir kúyiw toksemiysi-kúyiw keselliginiń keyingi dáwiri bolıp, 2-3 kúnnen eki háptege shekem dawam etedi. Bul dáwirde belgileri ústin boladı: dene temperaturası 38-40⁰ S, taxikardiya, demdi tezlesiwı, kemqanlıq, belok almasıwı buzılıwı, bawır hám búyrek háreketiniń isten shıǵıwı.

Septikotoksiy 10-15 kúnlerde baslanıp, infektsiya rawajlanadı. Kóbinese infektsiyaǵa stafilokokklar, kók iriń tayaqshası, ishek tayaqshası, proteylar sebepshi boladı. Bul dáwirde záhárleńiw, kemqanlıq, beloklar jetispewligi belgileri gúzetiledi.

Rekonvalesentsiya dáwirinde organ hám toqımalarınń háreketi tiklene baslaydı.

Kúygen jerdi anıqlaw.

Kúygen adamǵa durıs meditsinalıq járdem kórsetiw ushın kúygen jerdi anıqlaw lazım.

1. Alaqa menen ólshew-úlken jaslı adamda alaqańnıń ishki júzisi pútin dene júzisine 1-2 % ini quraydı. Kúygen orınǵa sterillengen salftetka jawıp ólshenedi hám son 1 yamasa 1, 2 ǵa kóbiytiledi.

2. Toqqızlar denesine muwapıq ólshew-bas, moyın júzisi jami deneniń 9 % in, bir qol júzisi 9 % in, dene 36 % in, hár bir ayaq júzisi 18 % ni, aralıq hám jınsiy organlar 1 % ni quraydı. Sol sanlardan paydalanıp kúygen júzeni shama menen anıqlaw múmkin.

BTYO. Eger nawqas ot tasirinde kúygen bolsa, birinshi náwbette itibarlılıq penen onıń kiyimin sheshiw gerek. Denege jabısıp qalǵan kiyimler qayshi menen abaylap qiyiladı. Ádette kúygen jerge qurǵaq aseptik paxta baylam qoyıwdan ibarat boladı. Sol maqsette arnawlı kúyiwge qarsı baylamlardan paydalanǵan maqul. Ayaq-qoldıń kóp jeri kúygende transport shınası quyıw shárt. Dene **satxining** kóp jeri kúygende nawqas sterillengen súlǵige oraladı. Eger steril material tabılmasa taza gazmoldan paydalanıw múmkin. Kúygen júzege malxamlar, glitserin, boyaw eritpeler jaǵıw qadaǵan etiledi, sebebi bul jaranı juwıw hám onıń tereńligin anıqlawdı qıyınlastıradı.

Kúygen jerdiń ózinde kóriletuǵın ilajlar: zıyanlanıwlawshı faktordı tasirin toqtatıw, dene hám kúygen jerni suwıtıw, awrıwdı kemeyttiriw, qorǵanıwshı baylam quyıw, ishqariy ishimlikler ishiriwden ibarat. Emlewxanaǵa jiberiw aldınan bolsa analgetiklar, neyroleptiklar, gistamina qarsı qurallar jiberiledi. Awrıwdı qaldırıw ushın narkotik analgetiklar-promedol, omnopon, morfin; gistamina qarsı qurallar sıfatında dimedrol, tavegil, suprastin hám b. isletiliwi múmkin. Emlewxanada anesteziya qılınadı, kardiotonik qurallar jiberiledi, plazma ornın basıwshı hám elektrolitlar eritpeleri (poliglyukin, jelatinol, polifer, reopoliglyolkin, «Disol», «Trisol») tamshılap venaǵa jiberiledi. Suwıq ol adamǵa **qoqcholga** qarsı zardob jiberiledi.

Aymaqlıq emlew jabıq yamasa ashıq usılda bolıwı múmkin. Baylamlar quyıw ilaji bolmaǵanda, yaǵnıy júz, aralıq. jınsiy organlar saxası kúygende isletiledi. Bunda kúygen jer kúnige 3-4 marte antiseptikler hám antibiotiklar menen qayta islenedi. Kaliy permanganat 1:5000 eritpesi menen 3-4 marte juwıw múmkin. Házirgi waqıtta ayırım emlewxanalarda kúygenlerdi ashıq emlew ushın abakterial germetik palatalar shólkemlestirilgen.

Jabıq usılda baylamlardan paydalanıladı. 2-dárejeli kúyiwde jaranı birlenshi juwılǵannan soń bakteriyad hám awrıwsızlantırıwshı tasirge iye malhámlar (5-10 % sintomin; 0, 5 % folratsilin, 10 % anestetsin) salrıp baylap qolyıladı. İrińlesiw guzetilmese baylam bir neshe kúnnen soń almasırladı.

3 A dárejeli kúyiwde irińli-demarkatsion **irińlesiw** rawajlanadı, sonıń ushın qurǵaq poslaq payda bolıwıǵa járdem beriw gerek. Bunıń ushın antiseptikler (0, 02 % furatsilin, 3 % bor kislotası; 0, 5 % gúmis nitrat) isletiliwi múmkin. Mazlar usınılmaydı. Epiteyliw jańa payda bola baslaǵanda Vishnevskiy mazı isletiliwi múmkin. Baylamlardı almasırwıda 1-3 % vodorod peroksidna ıǵallanǵan salftetkalar menen jara juwıladı.

3 B dárejedege kúyiwde kúygen átirap plastik opereatsiyalıq ámeliyatı ushın tayyarlanadı. Tereń kúyiwlerdi 3 basqıshda opereatsiyalıq usılı menen dawalanadı: 1) nekrotomiy-nekroz átirapın kesiw, 2) nekroektomiy-nekroz átirapın alıp taslaw, 3) teri plastikası.

Ximiyalıq kúyiw

Ximiyalıq kúyiwler kislotası, ishqarlar hám b. ximiyalıq zatlar tasirinde kelip shıǵadı. Ximiyalıq kúyiwlerde tiykarǵı ilaj teriniń aǵar suwda keminde 15 minut juwıw bolıp esaplanadı, bul tek hak penen kúygende usınılmaydı. Kislotalar menen kúygende kúshsiz **ishqorlar** (natriy gidrokarbonat), ishqorlar menen kúygende bolsa kúshsiz kislotalar (0, 01 % xlorid kislotası, 1-2 % sholmoli kislotası) menen juwıw usınıladı. Eger Ximiyalıq zat kiyimge jaǵılǵan bolsa, onı tezde sheship alıw lazım.

Kislotalar menen kúygende beloklar maydalanadı, kislotalı proteinatlar kompleksi payda boladı, toqımalar kewip, koagollyatsion (qurǵaq) nekroz rawajlanadı. **Ishqorlar** menen kúygende **ishqoriy** proteinatlar payda boladı, maylar sabınlanadı hám kulikbatsion (ıǵal) nekroz rawajlanadı.

Ayrım zatlar menen kúygende ulıwma ózgerisler gúzetiledi. Maselen, fosfor hám pikrin kislota nefrotoksik. tanin kislota gepatotoksik tasirine iye hám xak.

Elektr toǵı hám nurdan kúyiw.

Elektr tokınan kúyiw tok deregi menen kuralsız baylanısta bolǵan jerde gúzetiledi. Meditsinalıq járdem hám aymaqlıq emlew ilajları termik kúyiwdegi sıyaqlı.

Nurdan kúyiw-yadro portlaǵanda gúzetiledi. Radioaktiv zatlar denegе jutılıp, toqımaları ózgeriwine alıp keledi. Deneniń malim bir bólimi nurlanǵanda nurdan kúyiw, pútin dene nurlanıw bolǵanda bolsa nur keselligi delinedi. Meditsinalıq járdem ilajları aseptik baylam qoyıw, muzlı qaltasha yamasa suwıq suwǵa ıǵallangan baylam qoyıw, nekrozǵa ushıraǵan toqımaları alıp taslaw hám xak. dan ibarat. 1-2 darejeli kúyiwde maz qoyıp baylaw usınıladı. Venaga 0, 5 % novokain eritpesi jiberiliwi múmkin. Nur keselliginde bolsa nawqas arnawlı emlewxanada uzaq waqıt dawlanadı.

SUWIQ URIWI.

Toqımaları tómen temperatura tasirinde jaraqatlanıwı suwıq alıw delinedi. Kóbirek Sibir hám Uzaq shıǵıs ellerde **uhıraydi**. Suwıq urıwda hawa temperaturası, kiyim, ıǵallıq, samal, adamnıń jeke maslasıw qasiyetleri rol oynaydı. Maselen, suwıq jerde jasawshılar kóp maslasqan boladı. Alkogol qan tamırlardı keńeyttiredi hám ıssılıqtı joǵaltıwıǵa alıp kelip, suwıq urıwın kúsheytiredi.

Suwıq urıwdıń reaktiv óldi hám reaktiv dáwiri parıqlanadı. Reaktiv óldi dáwiri bir neshe saattan 1 kún dawam etip, teriniń aǵarǵanlıǵı, tsianoz, suwıqlıǵı, kem seziwshenligi menen **tavsiflanadı**. Suwıq urǵan jerde ashıw hám paresteziya seziledi, awrıw bolıwı múmkin. Jaraqatlangan jerde temperatura muǵdarına keliwi menen reaktiv basqısh baslanadı.

Reaktiv basqıshta teriniń qızarıwı, qızıwı, awrıw ashısıw gúzetiledi. Teri isińen, reńi hár túrli boladı. Isıw hám teriniń reńi jaraqatlanıwdıń tereńligin bildirmeydi.

Suwıq urıwınıń 4 darejesi parıqlanadı:

1-darejeli suwıq urǵanda qan tamırları tarayıp ketiwi nátiyjesinde suwıq urǵan jerdegi teri aǵarıp yamasa kógerip ketedi hám hesh nárseni sezbeıdi. emlew nátiyjesinde bir neshe kúnnen keyin bul ózgerisler joǵaladı.

2-darejeli suwıq urıwda tınıq suyıqlıqqa tólgan pufeksheler payda boladı. Terini **ósolwshı qahámti** zıyanlanganlıǵı ushın ol 1-2 háptede tiklenedi.

3-darejeli suwıq urıwda qanlı suyıqlıq penen tolgan kóbikler payda boladı. Toqımalar tereń jaraqatlangani ushın ol tiklanbeydi, eger teri kóshirip ótkerilmese, tırtıq payda boladı. Jaraqatlangan jerde seziw joǵaladı. ıǵal nekroz gúzetiledi.

4-darejeli suwıq urıwda (**mumiyanısh**) buwınlar hám súyekler hám zıyanlanadı. Suwıq urǵan tiykar qarayıp, qurıy baslaydı. Awrıw hám záhárleńiw nátiyjesinde nawqas óledi.

BTYO. Suwıq alǵan adamdı ıssı xanaga alıp kiriw, ıǵal kiyimlerde sheship taslaw, deneni suwıq urǵan jerin ısıtıw, qan aylanıwını tiklew ushın massaj qılıw zárúr. Suwıq alǵan adamdı ıssı vannaga kirgizip, suw temperaturası áste-ásten 36⁰C qa asırıladı. Keyin nawqas ıssıǵa oralıp, denesi jaraqatlangan jerine aseptik baylam qoyıladı. Suwıq urǵan jerge may hám mazlar surtiw múmkin emes. Nawqasqa ıssı shay, kofe ishiredi, soń emlewxanaǵa jiberiledi. Awır hallarda analgetiklar qılınadı, júrek-qan tamır hám dem háreketin tiklewge háreket qılınadı. Terige infektsiya túisiwin aldın alıw, organizmdı tiklew ushın vitaminli awqatlanıw zárúr. Suwıq urǵan adamǵa **qoqcholga** qarsı **zardob** jiberiledi.

Dala sharayatında

1. ıǵal ayaq kiyim, qolǵap, etik sheshiledi.
2. ıssı qol menen deneniń suwıq urǵan jerleri ısıtıladı.
3. ıssı ishımlık beriledi.
4. Baylam qoyıladı.
5. Emlewxanaǵa jiberiledi.

uy sharayatida

1. ıǵal ayaq hám ústki kiyimleri sheshiledi.
2. Nawqas 17-18⁰ S li vannaga kiritilip, suw temperaturası 36⁰ C qa shekem áste-ásten kóteriledi.
3. ıssı shay yamasa kofe ishirip, ıssı jerge jatqarıp, orap qoyıladı.

BİRINSHI MEDITSINALIQ JARDEM HAM DAWASI.

Nawqas ıssı bólmegе jatqarıladı, oǵan ıssı chay, alkogolli ishımlıklar, júrek háreketini jaqsılawshı dáriler hám awırıw qaldırıwshı qurallar beriledi, **nawqastı hámnnaga tósiirib, solw** temperaturaini 18-20 gr.dan baslap áste-aqırın 37 asırıladı. **Nawqastı hámnnada qan táminoti** jaqsılangansha itibarlılıq penen massaj qılıw kerek. ayaq yamasa qol terisi spirt penen artiladi hám qalın paxta qabatlı aseptik baylam qoyıladı. Teriniń suwıq urǵan jerin

qar menen uqalaw usınılmaydı, mayday muzi bólekleri zıyanlanıw jetkeriwi hám infektsiya túsiwine sebep bolıwı múmkin.

Suwıq urıwınıń 1– darejesine 1 járdem ilajlarınń ozi jeterli boladı. 2-darejesinde bolsa kóbikler alınadı hám aseptik yamasa muzlı baylam qoyıladı, 5-7 kún ótkennen keyin fizioterapevtik emlewler qollanıladı. 3-4 darejesinde ısıw hám záhárleńiwdi kemeytiriw ushın ayırım waqıtları nekrotomiy hám nekroektomiy otkeriledi: nekrozlangan toqımalar ulıwma alıp taslanadı, qol – ayaqlar amputatsiya qılınadı.

MOZILASH organizmge tómen temperatura ulıwma tásir qılıwi nátiyjesinde payda boladı. Bunda ómir ushın zarur aǵzalarda tereń, qaytmas ózgerisler payda boladı, bular ólimge alıp keliwi múmkin. Jaraqatlangan adam bosasadı, sharshaydı uyqıdan basın kótere almaydı. Puls ástenlesedi, dem júzeki bolıp qaldı.

QALTIRAW ortahsa tómen temperaturada uzaq waqıtqa shekem bir neshe marte tásir qılıwi nátiyjesinde payda boladı. Kóbinese ayaq hám qol alaqańı qaltıraydı. urıw dáwirinde bunday hádiyseler askerlerde gúzetilgende bul- “transheya ayaq tabanı”dep at alǵan. Bunda teride toq qızıl túske kiretuǵın yamasa kókshil qızıl daǵlar payda boladı. teri sal qıshıydı ashıydı hám az-maz **bezillab** awrıydı.’

Suwıq urıwın ulıwma emlewde joqarı kalloriyalı, beloklar hám vitaminlerge bay awqatlar buyırıw zarúr.

Infektsiyaga qarsı gúresiw ushın antibiotiklar qollanıladı. toksilozni kemeytiriw ushın qan, qan ornın basatuǵın suyıqlıqlar quyıw, kóp suyıqlıq ishiriw usınıladı.

ELEKTR TOKINIŃ ORGANİZMGE TÁSIRI.Shógiw

Reje:

1. Elektr togının adam hám haywanlarǵa tasiri
2. Elektr togınan jaraqatlanıw sebepliri hám onıń aldın alıw
3. Shógiw hám birinshi tez járdem kórsetiw

1.Awıl xojalıǵı islep shıǵarıwdı rawajlandırıw faktorlarınan biri onı elektrlestiriw. Ol miynetti jeńillestiriw menen bir qatarda adamlar ómirine hám salamatlıǵına júda úlken qawıp tuwdıradı. Basqa qáwipli derek jerden elektr togın ásbaplırsız hám malim aralıqta turmasthan anıqlap bolmaydı.

Elektr togı menen jaraqatlanıwlar ulıwma alǵanda 0, 5-1, 0 % in quraydı. Birak olardan elektr togı nátiyjesinde ólim menen juwmaqlanǵanı 20-40 % ke tuwrı keledi.

Elektrjaraqat-elektr togı yamasa elektr jeri tasiri nátiyjesinde kelip shıqqan jaraqat.

Elektr togınan har túrli sharayatlar: sım yamasa tok ótkeriwshı ashıq bólimlerge tiyip ketiwden, qorganganlıǵı buzılǵan bolsa, **yo** arqalı elektr togın tasir qılıwi, úskeneriniń metal bólimlerine tiyip ketiwden, tosattan kúshleniw astına tosıp qalıw, elektr **oziatolvchi** bólimlerge úlken ólshemli mashinalardıń (avtokranlar, dan óriw hám paxta teriw kombaynları) ruxsat etilmegen dárejede jaqınlasıwı hám basqalarda jaraqatlanıw múmkin.

Elektr qawipsizlik (GOST 12.1.009-76) – **tashkiliy** hám texnik ilajlar dizimi hám quralları, olar adamlardı elektr maydanınan hám statik (tolrgoln) elektr togın zıyanlı hám qáwipli tasirinen qorǵanıwdı taminleydi.

Elektr togının adam organizmine hám haywanlarǵa tasiri júdá ózine tán quramalı formada júzege keledi. Organizmnen elektr togınıń ótiwi nátiyjesinde Ximiyalıq, ıssılıq hám biologiyalıq tasir kórsetedi. Ximiyalıq tasir sebepli qan quramındaǵı zatlar hám basqa organik suyıqlıqlar maydalanadı. Issıssı tasiri nátiyjesinde teriniń ayırım bólimleri kúyedi. Elektr togınıń biologiyalıq tasiri nátiyjesinde organizmdegi tiri kletkalar qozǵaladı, teri qıshıydı, tamır tartıwı hám múshekler qısqaradı. Elektr togı urıwı úlken qawıp tuwdıradı, ol pútin organizmde jaraqatlaydı, nerv sistemasın, júrek hám dem alıw organların tóliq yamasa bir bólimin urıwı múmkin.

Organizmde elektr togınan jaraqatlanıwına bir neshe faktorlar: tok kúshi, insanniń qarsılıǵı, kúshleniw quwati, tok chastotasi hám túri, tasir qılıw múddeti. sondayaq adam organizminin ayırım qasiyetleri tasir kórsetedi.

Qawıp júz beriwı múmkin bolǵan tómendegi tok quwatların ajratıw múmkin:

1. Seziwshen tok (2mA)-organizmnen ótkende sezilerli qózǵaltıwın keltirip shıǵaradı;
2. Qóyıp jibermeytuǵın tok (10-25mA)-organizimnen ótkende qol músheklerinde jeńip bolmaytuǵın tamır tartıwıwlar júz beredi.
3. Fibrilyatsion tok (50 mA dan joqarı)-organizimnen ótkende júrekti fibrilyatsiyalaydı (júrek múshekleriniń tartıpsız qısqariwi).

Elektr togınan jaraqatlanıwda adam denesiniń qarsılıǵı úlken áhmiyetke iye. Adam denesiniń elektr togına qarsılıǵı keń 100000 dan 1000 Om aralıqta ózgeredi hám teri qaplaminiń jaǵdayına (qurǵaq, ıǵal, daǵallashgan, zıyanlanıwlanbagan yamasa jaraqatlangan teri), baylanıwdıń maydani hám tigizliǵına, sondayaq ótipatırǵan toktiń kúshi hám shastotasiga hám tasir qılıw múddetine baylanıslıdur. Sharshaǵanda, kesellengende, terlegende, elektr qurilmaları astında islepatırǵanda diqqat itibar basqa nársege shalǵıǵanda organizmniń elektr togı tasirine qarsılıǵı keskin kemeyedi. Júregi kesel, terisinde qishima keselligi bar, asqazani jara, epilepsiya menen awırǵan, bawır hamde búyregi kesel hám basqa kessellikleri bar adamlar elektr qurilmalarında islewege jol qoyılmaydı.

Haywanlardıń organizmine ham elektr togı, adamlardaǵı sıyaqlı tasir qıladı. Haywanlar koplík awır bolsa, elektr togına qarsılıǵı sonsha kóbiyedi. Tok quwati 100 mA bolǵanda, júrek háreketinde yamasa dem alıwınıń isiwinde hesh qanday ózgeris bolmaydı. Birak haywan denesiniń qarsılıǵı, adam denesiniń qarsılıǵınan kóp kem. Úlken

shaqli mallardıń aldınǵı hám arqa ayaqları arasındǵı dene qarsılıǵı 400-600 Om, haywan jıǵılǵanda bolsa 50-100 Om kemeyedi.

Haywanlarǵa kishi kúshleniwler menen hár dayım tasir qılıp túrilsa, olar ónimdarlıǵı kemeyip ketiwi anıqlanǵan. Eger kúshleniwdiń úlkenligi 4-8 V bolsa, sút beriw 20-40 % ga kemeyedi.

Awıl xojalıǵında, ádette, ózgeriwshen elektr togınan paydalanıladı. Kóplegen qurallar 380 V kúshleniw menen isleydi, jarıtiw ushın bolsa 220 hám 127 V kúshleniwlerden paydalanıladı. Elektr qawipsizligi shartlerine kóre, elektr qurılmalar 1000 V qa shekem hám 1000 V dan joqarı kúshleniwli qurılmalarǵa bólinedi.

2. Elektr toǵı urıwına adamnıń elektr shinjirina baylanıp qalıwı sebep boladı. Elektr togına baylanıp qalıwınıń eki túrli forması bar: eki sim arasında jalǵanıp qalıw hám sim menen jer arasında baylanıp qalıw. Eki jaǵdayda hám jaraqatlanıw darejesi kúshleniw úlkenligine, pol hám ayaq kiyim qorǵanıwınıń jaǵdayına, islep shıǵarıw bólmesindegi ortalıq sharayatına, simlarǵa tiygen waqıtta adamnıń jaǵdayına baylanıslı. Dene, qollar arqalı tok ótiwi eń qáwipli bolıp elsaplanadı, sebebi tok ótetuǵın jolda júrek, ókpe, miy jaylasqan. Adamnıń elektr togınan jaraqatlanıwınıń basqa hallarına tómendegiler sebep boladı:

1. Elektr qurılmaların órnatiw hám olardan paydalanıwda qawipsizlik texnikasi qaǵıydalarınń buzılıwı;

2. Elektr qurallarınıń kúshleniw astında qalǵan tok ótkermeytuǵın metall bólimlerge tuyıp ketiwi;

Jaraqatlanıwıń qawipsiz miynet usılların bilmeslik.

3. Elektr togınan jaraqatlanıw sebeplerin kórip shıǵıwda jaraqatlanıwǵa sebep bolǵan elektr quralların jaqsılap kózden keshiriw kerek. Qural hám elektr tarmaǵı haqqındaǵı maglıumatlardı, qurılmanıń kúshleniw úlkenligi, shastotasi, quwatin, simlardıń markasin, tarmoqtın hámde tamıynleu dereginin jerge qaraǵanda qorǵanıw (izolyatsiyalaw) tartibin, ásbaplardıń jaraqatlanıwdan aldınǵı hám keyin kórsetiwlerin, jaraqatlanǵan adamnıń kiyimi hámde ayaq kiyiminiń jaǵdayın (qurǵaq, ıǵal, zaxlıǵını); hawa temperaturasin anıqlap alıw kerek.

3. Awıl xojalıǵında elektr togınan jaraqatlanıwıń aldın alıw

ushın profilaktik isler ótkeriw zárúr. Olar tómendegilerden ibarat:

1. Islep turǵan barlıq elektr quralların paydalanıwshılardıń elektr qurılmaların isletiwde ámel qılınatuǵın TIQ (texnik isletiw **qtanaliri**) hám XTQ(qawipsizlik texnikasi qaǵıydaları) talaplarına juwap beretuǵın jaǵdayga keltiriw.

2. Aymaqlıq sharayatlardan kelip shıǵıp, elektr qurılmalar menen islew qawipsizligin asıratuǵın qosımsha ilajlar kóriw.

3. Elektr ásbapların, tezde almaslap olardı, ońlaw islerin páseytirilgen kúshleniwge ótkeriw.

4. Isletiletuǵın jeke qorǵanıw quralların **takfaktorlastırıw**.

5. Qawipsiz miynet usıllarını kórsetiw arqalı adamlardıń oqıw sıpatın jaqsılaw.

Elektr togınan jaraqatlanıw kóbinese ortalıqqa baylanıslı, qayjerde elektr qurılmalar isletilse, elektr qurılmalarınń tok ótkeretuǵın hám simlardıń qorǵanıw bólimlerin joqarı ıǵallıq, gazlarınń tasiri ásten-áste jemiredi. Dogerek ortalıq ıǵallıǵınıń joqarı bolıwı dene qarsılıǵın kemeytiredi.

Dogerek ortalıqqa qarap elektr qawipsizligi úsh toparǵa: qawipi kem bolǵan, qawipi joqarı bolǵan hám júdá qáwipli xanalarǵa bólinedi.

Qawipi joqarı xanalar puwlar tok ótkeriwshen (metall, topiraqlı, betonlı), xanaların ıǵallıǵı (hawaniń salıstırma ıǵallıǵı 75 % dan joqarı) yamasa tok ótkeriwshen shanglardıń barlıǵı, hawa temperaturasınıń joqarılıǵı (Q300 dan joqarı); jer menen jalǵanǵan bina hám úskenelerdiń metalkonstruktsiyaları hamde elektr qurallarınıń metall korpuslarına ishiniń bir waqıtta tiyıp qalıw itimali barlıǵı menen xarakterlenedi. Júdá qáwipli xanalar hawaniń salıstırma ıǵallıǵı 100% ga jaqın, ortalıqtıń Ximiyalıq aktivlıǵınıń (kislota bulǵları, ishqorlar), joqarı bolıwı sondayaq, eki shartlerdi bir waqıtta barlıǵı menen kórinedi. Sol kategoriyalarǵa ashıq maydanlarda, bólmeden sırtta isletilipatırǵan. Elektr qurılmaların kiritiw múmkin. Awıl xojalıǵındaǵı kópshilik xanalar joqarı qáwipli xanalarǵa kiredi (poli er xanalar) yamasa óta qáwipli (molxanalar, shashqaxanalar, ıssıxanalar hám basqalar .

Elektr qurılmaların isletiwde júz beretuǵın tiykarǵı abariyalardan biri qorǵanıwshı (izolyatsiya) niń zıyanlanıwlanıwıdur. Tok ótkeriwshı bólimlerdiń kúshleniwig mas keletuǵın qorǵanıw (ETQ) quralları tanlanadı. Elektr simların qorǵanıwınıń jerge qaraǵanda qarsılıǵı 0, 5 Om dan kem bolmaslıǵı kerek. Joqarı temperatura, agressiv suyuqlıqlar hám basqa zıyanlı faktorlar tasir etetuǵın sharayatlarda qorǵawshı jaǵdayın hamyishe baqlap turıw, yag'niy quraldı ońlaw waqıtında hamde iske túsiriw aldınan qarsılıǵın ólshaw kerek. Qorǵawshı jaqsı islewi ushın ol eng pasinen (nominaldan) 5-6 marte úlken kúshleniw menen profilaktik sınavdan ótkeriledi.

Islewshilerdi qorǵaw maqsetnide elektr qurılmalarınń hámme tok ótkermeytuǵın metall bólimleri hám elektr qurallarınıń korpusi isenimli qılıp jerge jalǵanadı. Jerge jalǵaw simları jerge jalǵawishlarǵa hám jerge jalǵanatuǵın konstruktsiyalarǵa paybandlab, mashinalar, apparatlar korpusına bolsa paybandlab yamasa bultlar járdeminde bekkem qılıp jalǵanadı. Iyiliwshen jerge jalǵaw simlarınıń ushlarına albette ushlıqlar paybandlanadı. Elektr tarmaǵınıń jaraqatlanǵan bólimlerin úzip qoyıw ushın islep shıǵarıwda tez islep ketetuǵın avtomatik ozigishlar órnatıladı.

4. Bizge malim, eki dielektrik zatları bir-biri menen isqılanıwı nátiyjesinde, olarda elektr zaryadları payda boladı hám toplanadı, bul statik degen at alǵan. Bunday zaryadlar, bir shkidan ekinshisine aylanma háreket uzatılǵanda

tasmalarda payda boladı, eger ol jaǵdayda taspani shkivga isqılanıw hám sirpaniw halları bolsagana ámelge asadı. Statik zaryadlar metall quvurları arqalı ótetuǵın suyıqlıqlardıń diywalına uwqalanıw nátiyjesinde payda boladı. Ásirese qáwipli zaryadlar dielektrik suyıqlıqlardı hawa boylap tez háreketi nátiyjesinde payda boladı (máselen, sigimlarni túbine shekem jetpegen shlanglar arqalı metall sigimlarǵa benzin, kerosin quyganda). Bul halda trubalarda uwqalanıw nátiyjesinde suyıqlıqlarda payda bolǵan zaryadlar sondayaq, gazlar hám bulǵlarni siqqanda yamasa tez keneyttirgende payda bolıwı múmkin.

Statik zaryadlar adam hám órt qawipsizligi ushın qáwiplidir. Elektrostatik zaryadlardan qorǵanıwndıń tiykarǵı shora-ilajları suyıqlıqları qózǵatishda (bir jerden ekinshi jerge jetkeriwde) isletiletuǵın úskenelerdi, qolvolr jolarını yamasa metall sigimlarni jerge jalǵaw jolı menen zaryadları jerge ótkerip jiberiledi. Sondayaq, tómendegi talablardı orınlaw shart:

-dielektrik suyıqlıqlardı aǵızganda shlangani sigimnıń túbine shekem túsiriw gerek;

-dielektrik suyıqlıqlardı tasıw waqtında sigim jerge asilip súyretiletuǵın shinjir járdeminde jerge jalǵanǵan bolıwı gerek;

-qayishli uzatmalarda elektr zaryadların payda bolıwın kemeyttiriw maqsetinde qayshılardı maylap turıw usınılsdı;

-waqti-waqti menen xanalardı ulıwma salıstırma iǵallıǵın 70 % shıǵarib iǵallap turıw zárúr;

-úskenelerde elektr zaryadların payda bolıwın hám olardı payda bolıw sebeplerin joǵaltıw keshelerin har dayim baqlap turıw gerek.

Tema bóyinsha sorawlar

- 1) Elektr togınan jerge jalǵap qorǵawdıń mazmunı ne?
- 2) Elektr togınan qorǵawdıń ulıwma usılların aytın.